

O

OBBE PHILIPS. Barbier en chirurgijn te Lwd. (16de eeuw). Voegde zich dec. 1533 bij de dopers en was weldra een actief leider; bevestigde o.a. Menno* Simons, David Joris en zijn broer Dirk* Philips tot oudsten. Werkzaam behalve in Lwd. vooral in Amsterdam, Delft, de prov. Groningen, later in Holstein en Mecklenburg.

Vreedzaam, bijbels man, tegenstander van de Munstersen*. Hij en de zijnen, obbietten, obbonieten, leefden uit geloof in de spoedige komst van het Godsrijk op aarde. Ca. 1539 verslapt *O.Ph.* zendingsijver, 1540 keert hij de doperse beweging de rug toe. *O.Ph.* is een spiritualist; hij wil het wagen met de Heilige Geest alleen. Toen nu Menno en Dirk Philips begonnen de gemeenten te organiseren, en richtlijnen opstelden, keerde *O.Pk.* zich af. Hij verantwoordt zich in *O.Pk. Bekentnisse* (1584, herdruk in Bibl. Ref. Neerl. VII, 121-138). De onderstelling, dat *O.Ph.* tot een goddeloos leven is vervallen, of tot de r.k. kerk is teruggekeerd, is onjuist. Hij leefde later in Rostock, aan de Oostzee. Geboorte- en sterfjaar onbekend.

Zie: W. J. Kühler, *Gesch. der Ned. Doopsgezinden in de 16de eeuw* (Haarlem 1932).

OBE CLASEN, zilversmid (Lwd. 1578-na 1642). Meester in 1611. Leermeester van Rintie* Jans. Beker in Fr. Museum.

Zie: Voet, 33.

OBERTIN (Aubertin), Andrée. Klokkengieter uit Lotharingen, die tussen 1623-35 11 Fr. klokken goot.

OBIONE (Fr.: *skieppetonge*). Plant. Algemeen op zilte kwelders op de eilanden en soms aan de kust. Gesteelde *O.* veel minder algemeen.

OBREEN, Hendrik Tjaard, jurist (Heemstede 6.11.1905—). Advocaat en procureur (1932-50); archiefstudie; ambtenaar, thans referendaris bij de prov. Frl. ter archiefinspectie. Promoveerde op *Dijkplicht en waterschappen aan Frl.s westkust* (1956). Publiceerde verder met M. P. van Buijtenen* *Westergo's IJsselmeerdijken* (1956).

OBSERVANTEN. Degenen die letten op (de strenge kloosterregel), z Franciscanen, Kloosterhervorming.

OBSERVATEUR HOLLANDAIS, l'. Spectatoriaal geschrift, uitgegeven 1750/51 door A. Ferwerda* te Lwd. Redactie J. A. Courtonne*.

Zie: Het Boek I (1912), 171-177.

OCCO, Adolphus, medicus (? 1447—Augsburg 1503). Van Fr. afkomst, lijfarts van Sigismund, aartshertog van Oostenrijk. Numismaat. Zeer geleerd, bevriend met Rud. Agricola*.

OCKEMA (of Ockinga), Van. Hoofdelingen- en grietmansgeslacht, uitgestorven 1718.

Zie: Stb. I, 280; II, 188; Ned. Leeuw (1886), 37.

OCKINGA, Jarich van, jurist (Lwd. 18.2.1644-7.11. 1714). In zijn tijd vooraanstaand man, raad in het Hof van Frl., curator der Hogeschool.

Zie: V.A. (1855), 93-96.

OCKINGA, Sybrand van, ontvanger-generaal floreen-rente (Lwd. ?-1698). Had de 17de-eeuwse liefde voor cartografie (z Kaarten), bezat venen te Bakkeveen en gaf ca. 1680 een kaart van Opsterland, verbeterd overgenomen door B. Schotanus* à Sterringa in de grietenij atlas (1698, 1718).

Zie: Leeuw. Cour. (14.12.1950).

OCKO SCHARLENSIS, z Scharlensis, Ocko. ODULF. Kanunnik te Utrecht, vriend van bisschop Frederik*. Bestreed ketterijen in en om Staveren (ca. 830). Stichtte er een kapittel, later abdij. Feestdag 12 juni, kerkpatroon van Ypkolsga en Bakhuisen.

Zie: J. Kronenberg, *Neêrlands heiligen in de M.E. I* (Amsterdam 1899), 43-54.

OEDSONIUS, Feico, theoloog (Lwd. -apr. 1670). Predikant te Itens (1627), Wommels (1632), Lwd. (1635-70). Contact met Gysbert* Japicx.

Zie: N.B.W. IX, 726-727.

OEDTSMA. Hoofdelingengeslacht uit Boksum (15de en 16de eeuw).

Zie: Stb. II 283; II, 192; Ned. Leeuw (1885), 21.

OEFENAARS. Leken die, zolang de geref. (herv.) -kerk bestaat, buiten die kerk om, en vaak ertegenin, godsdienstige samenkomsten ('sluypcatechisatiën', 'conventikels') hielden. Van belang tegen 1700 (labadisten*) en in de 18de eeuw (Gerben Fenema*).

Verzetten zich bijv. tegen de psalmberijming van 1775. Velen behoorden tot de kring der 'ernstigen' of 'fijnen*'. Voorlopers van de Afscheiding*. Vaak catechiseermeesters, in de 17de eeuw ook predikanten (W. à Brakel*, S. Brunsvelt*). In de Zuidwesthoek (Workum, IJlst) veel *O.* Soms tegen doop en avondmaal. Tegen 1800 nam de synode maatregelen. Bekende *O.* waren toen Jelle Convinus en Jan de Jong*. De *O.* bleven in de 19de eeuw werkzaam (M. J. van Houten*).

Zie: Ned. Jaarb. (1792), 512-515; Diest Lorgion, 287-292; Cuperus, *Kerkelijk leven II*, 166-169; I. H- XXXIV (1956), 53-54.

OEGEKLOOSTER (Ogaclaster, nu; Oegekleaster). Uithof van Bloemkamp* bij Hartwerd; wegens afschaffing van de conversen 1411 verhuurd aan zusters tertiariissen, die er Mariënpoot* stichtten. Het is na een brand in 1497 herbouwd, maar 1572 door de geuzen verwoest.

Zie: V.A. (1839), 123-128.

OELE. Naam van drassig land, ook van water, komt voor in Teroele, dorp bij de *O.* (vandaar: Troelstra), Uilesprong. Mogelijk verband met 'welle' (Uitwellingerga; onder Woudsend, Jutrijp).

Zie: Fr. Plaknammen II, 86-87; Moerman, 172-173.

OENEMA. Naam van enige Oudfr. geslachten (15de-17de eeuw).

Zie: Stb. I, alfabetisch register 44.

OENEMA, Jaen, steen- en beeldhouwer (Lwd. Na 19.12.1760).

Wrk.: preekstoel Driesum (1715), orgelfront, Oosterbierum (1719); alle steen- en beeldhouwwerk aan het Vierssenhuis (Openbare Leeszaal), Lwd. (1741-42); wapens van J. W. Friso en Maria Louise in Waalse kerk, Lwd. (1742).

OENKERK (Fr.: *Oentsjerk*; *Ona*, Nieuwfr. *Oene* is persoonsnaam). Streekdorp in Trynwouden* (726 inw.). In het O. deel van het dorpsgebied groeide in 19de en 20ste eeuw een volkrijke buurschap, sedert 1948 het dorp Molenend*. Herv. kerk (13de eeuw) met zadeldaktoeren, Stania*-state en Heemstra*-state. Chr. lagere school met V.G.L.O., landbouwhuishoudschool, z Kerken. → vlg. blz.

Zie: Hepkema Memories, 89; Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 204; Algra, De Historie III, 65-99.

OERADEL. De Lex* Frisionum spreekt van een 'adel', voor welks leden het weergeld één derde hoger was dan voor de vrijen. Dit zou Fr. O. van vóór ca. 1100 zijn. Men neemt nu eerder aan, dat Frl. in de Vóór frankische tijd geen adelstand kende. De adel van de Lex Frisionum zou een dienstadel zijn van Frankische ambtenaren en gefidelizeerde Friezen. z Adel, Feodaliteit, Standen.

Zie: Ph. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894); Rechtshist. opstellen A. S. de Blécourt (1939), 198-223; Ts. voor Gesch. LXVI (1953), 145-169.

OERA LINDA BOEK. Geheimzinnig geschrift, deels kroniek van de familie Over de Linden, deels document van de oudste Fr. geschiedenis. Zou dateren uit de 13de eeuw, de kern zou tussen 558 en 50 v.C. zijn opgesteld. Handschrift kwam ca. 1870 via E. Verwijs* bij het Fr. Genootschap* (Joh. Winkler*). J. G. Ottema* geloofde in de echtheid en publiceerde het geschrift. Weinigen geloven nu meer in de echtheid. Velen schrijven het O.L.B., aan Corn. Over de Linden* toe (zo bijv. J. Beckering Vinckers*, P. C. J. A. Boeles*), M. de Jong* aan E. Verwijs, J. J. Hof* aan een samenwerking tussen C. Over de Linden, Verwijs en Fr. Haverschmidt*. O.L.B. werd 1933/34 door H. Wirth* tot Friezenbijbel geproclameerd, een laatste codificatie van het 'Oer-Arische monotheïsme'. Het origineel berust in de Prov. Bibliotheek te Lwd.

Zie: N.B.W. VI, 954-955; J. J. Kalma, Thet O. L. B., bibl. (1956).

OERD. Spits. Stuk land dat (in zee of in een meer) vooruitsteekt (vgl. Surger O.). Soms is O. = werd*. z Hoeknamen.

Zie: Fr. Plaknammen II, 87-90; Moerman, 173.

Oerd, Het. O. deel van Ameland met in het westen hoge duinen en duinmeertjes, in het oosten een kale zandvlakte met sikkelduintjes.

Het Z.W., deel eigendom van de boerenstand van Buren, de rest

(225 ha) als natuurmonument in beheer bij It Fr. Gea*. De grote kolonie zilvertmeeuwen wordt beperkt om de overige broedvogels.

OERE. Oever. Bijv. op Ameland (de O.-kant) en bij Moddergat. Daarnaast echter *oer* (Fr.) = over (Nederlands).

Zie: Fr. Plaknammen II, 90-91; Moerman, 171.

OEROS (Fr.: *oerokse*). Het Europese wilde rund. In de 17de eeuw in Europa uitgestorven. In Nederland leefde hij wrsch. nog voor 500. Naast in het wild levende dieren kwamen gedomesticeerde voor, uit kruising met het korthoornrund*. Ook in Frl. zijn skeletresten gevonden in terpen, o.a. te Britsum en Ferwerd.

OERSTROOMDAL, z Pleistoceen.

OESDRIP. Druppel van de dakrand, grens van huis (recht van 'oesdrip en finsterslach') of kerk (zover hadden de geesten macht). Zelfmoordenaars, kraamvrouwen*, ongedoopte kinderen werden hier, en meest aan de noordkant, begraven. Dit uit vrees voor deze doden, niet als straf.

Zie: B. X (1948), 58-64.

OEVERKRUID (Fr.: *wettersturtsje*). Plant. Op diluvium en in duinen soms massaal in en langs plasjes.

OPPENHUIZEN (of Offingahuizen). Fr. geslacht (16de en 17de eeuw), waaruit Feddrick, 1579 grietman van Franekeradeel. Met diens dochters uitgestorven.

Zie: Stb. I, 283; II, 192.

OFFERHAUS, George Johan Arnold, theoloog (Oosterwierum 20.12.1873—Eernewoude 12.5.1936). Uit Fr. predikantengeslacht. Predikant te Eernewoude (1908-36). IJverde voor waterschapsbelangen, geheelonthouding, staatspensioen, vredesbeweging, jeugherbergen, vrijzinnig godsdienstige militaire tehuizen.

OFFICIAAL. Bisschoppelijk ambtenaar sinds de 13de eeuw, belast met de rechtspraak. Kwam in dekenaten* voor onder de naam provisor; hield o.a. de zeend (z Zeendrecht) en trad op als notaris*.

OFFINGAWIER (Fr.: *Offenwier*, uit geslachtsnaam en *wier**). Terpdorp in Wymbritseradeel (137 inw.). Herv. kerk. Veeteelt. Veel land buiten de Groene Dijk (Hemdijk). Hierin meertjes, o.a. De Potten. Langs de Houkesloot het Sneker Oudkerkhof, waar funderingen en doodkisten zijn gevonden. Aan het Snekermeer het Paviljoen.

Zie: Hepkema Memories, 236; Fr. Dagbl. (5, 12, 19, 26.1.1957).

OGENTROOST (Fr.: *eachkrûd*). Plant. Vroege O. veel in het zoute kustgebied, rode O. ook vrij veel. De meeste andere soorten in veen en heide en op de eilanden algemeen.

OHLING, Gerhart D., filoloog (Suurhusen 25.4.1884-). Uit Oostfr. boerengeslacht. Leraar gymnasium, 'Studienrat'. Schreef na zijn pensionering over genealogische, toponymische en

antroponymische vragen. Wrk.: Krine Klaassen van Olinga (1928); Ferieae Auricanae (1933); Junker Ulrich von Dornum (1955).

Zie: Ostflr. (1954), 36-37.

OKELES, Broer, pseud. van C. E. Bakker*.

OKKERNOOT (Fr.: *nutebeam*). Boom. Bij enkele buitenplaatsen, pastorieën, boerderijen fraaie exemplaren.

OKMA. Boerengeslacht uit de streek tussen Makkum en Workum, bekend sinds ca. 1600. Later ook te Woudsend.

Geraakte in de 18de eeuw tot aanzien en welstand. Jarich Lieuwes Ock(e)ma was o.a. driemaal burgemeester van Workum. Hij overleed kinderloos. Het nageslacht van zijn broer nam ca. 1811 de naam O. aan. In de 19de eeuw juristen en artsen. Vijf Statenleden (twee gedeputeerden) en twee leden der Tweede Kamer (A. R.P. en C.H.U.).

—, **Hendrik**, jurist (Dijken 1868-Sneek 25.10.1907). Advocaat te Sneek, lid Tweede Kamer (1901) voor Sneek. Promotor van het 'Fr. Dagbl.'. Stond 1905 zijn zetel af aan A. Kuyper. Schreef *Schets ener ouderdomsverzekering*.

Zie: Fr. Kerkblad (1.11.1907); Leeuw. Cour. (15.5.1909).

OKSAAL, oxaal. Uit doksaal, plaats achter de rug (dorsum) van de dienstdoende priester, waar de doxologie (lofzang) klonk in de middeleeuwse kerk. Duits: Sangertribune. Prachtig houten O. in het koordeel van de kerk te Oosterend, z Kraak.

O.K.W.-RESERVAAT, z Staatsnatuurmonument.

OLDEBERKOOP (Fr.: *Âldeberkeap*, ook: *Berkeap*, in 1228 *Brocope*; *bro* is onverklaard, *cape* houdt wrsch. verband met *kopen*). Centrum in W. helft van Ooststellingwerf (1239 inw.). Tot 1848 centrum en hoofdplaats der gem.

Buurschappen: Deddingabuurt en Bekhof. Fraaie herv. kerk. Openb., kleuter-, lagere landbouw- en landbouwhuishoudschool. Taal voor 96 pct. Stellingwerfs. Grote P.v.d.A.-meerderheid. Coöp. zuivelfabriek, grote coöp. aankoopcentrale, voorschotbank. Oud grietenijen rechthuis nog aanwezig. Lycklamastins is verdwenen, z Delle-buren.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 204; Algra, De Historie III, 128-140; Leeuw. Cour. (18.4.1957).

BOSSEN. Enige complexen hakhout uit de 19de eeuw, bezit of bezit geweest van de familie Willinge Prins, samen 90 à 100 ha (Molenbos, Koepelbos, Stuttebos e.a.).

Thans hakhout, jong opgaand eikenbos. dat door het sparen van telgen uit hakhout is ontstaan, en enkele percelen jong naaldhout. Met hervorming van hakhout tot naaldhoutbos is een begin gemaakt. In het Koepelbos een hertenkamp, die door de dorpsgemeenschap in stand wordt gehouden. Het Stuttebos is 1954 door Staatsbosbeheer aangekocht, verder is alles particulier eigendom met vrije wandeling

OLDEBOORN (Fr.: *Boarn*, waternaam). Streekdorp in Utingeradeel aan weerskanten van de Boorn, waar klei het laagveen bedekt. Met de buurschappen Henswoude, Oosterboorn, Sorremorre, Poppenhuizen en Warniahuizen 1501 inw. (1875 2008). Lang hoofdplaats der gem.

Veeteelt op de lage gronden, zuivelfabriek, detailhandel en belangrijke grossierderij, zodat het rijmpje 'O., hoog van toren, krap van geld, zo is 't met O. gesteld' niet meer opgaat. Herv., doopsgez., geref. kerk, openb. kleuter- en lagere school, school met de bijbel. Voor het wapen → Dorpswapens.

De tufstenen, aan Bonifatius gewijde kerk uit de 13de eeuw was moederkerk van het hele dekenaat* Bornego*, zuidwaarts tot de Tjonger. Het patronaatsrecht erover gaf de bisschop 1243 aan klooster Nes*. In de late M.E. speelde het geslacht Douwama in O. een grote rol. De watergeuzen drongen 1574 in O. door; evenzo bedreigden het de Spanjaarden (1580); O. werd versterkt, en weerstond 27.1.1582 een aanval van Verdugo*. De toren is 1723 door de bliksem vernield, en 1736-37 herbouwd, waaraan het verhaal en de bijnaam der Torenmeters* herinnert. De hoge toren met opengewerkt bovenstuk is een baken voor de watersport. In de 1753 herbouwde en onlangs gerestaureerde kerk marmeren graftombe voor R. en L. Th. v. Andringa en gebrandschilderd raam voor burgemeester Jhr. P. M. v. Baerdts v. Sminia, 1945 in Duitse gevangenschap overleden. → Tegeltabelau.

Zie: Hepkema Memories, 279; Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 204-205; Algra, De Historie III, 128-140.

OLDEFERO (ook foutief geschreven: Oldephaert). Hemelumer O. betekent: het oude rechts- of bestuursgebied van Hemelum. *Ferd* (vrede) is synoniem met deel* of land*, z Ferdban, Hemelumer Oldeferd.

OLDE FREESCHE CRONIKE. In het Fr. geschreven rijmkroniek uit 1474. Handschrift op Fr. Gen. Gaat misschien op onbekend Latijns voorbeeld terug, z Historia Frisiae.

Zie: H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 14; Romein-Bruch, Supplement (1956), 59.

OLDEHOLTPA(DE) (Fr.: *Âldeholtpea*, lokaal: *Holpè*). Dorp (761 inw.) O. van Wolvega (Weststellingwerf). Herv. kerk, openb. school. Taal overwegend Stellingwerfs.

Zie: V.A. (1893), 107-114; Hepkema Memories, 542.

OLDEHOLTWOLDE. Dorp (233 inw.) N. van Wolvega (Weststellingwerf). Kerkelijk één met Ter Idserd. Herv. kerk, openb. school. Taal Stellingwerfs met Fr. infiltratie.

OLDEHOVE, a. terpdorp, oudste nederzetting van Lwd. (z Leeuwarden (Geschiedenis)); b. kerk van St.-Vitus te O. Eigenkerk* van Corvey, verkocht aan de dienstdoende priesters (ca. 1145). Een hunner droeg zijn patronaatsrecht* over aan Mariëngaarde* (ca. 1285). Toen de stad Lwd. ontstond moest Mariëngaarde het patronaat over een tweede pastoorschap van O. aan het stadsbestuur laten (ca. 1400), dat daarna ook het 'wit personaat' aanviel (1482, 1551). Kathedraal van het bisdom* Lwd. (1570), aan de hervormden gegeven (1580), wegens bouwvalligheid gesloopt (1596). De kerk was zeer gezocht als begraafplaats. Een deel der muren bleef staan tot 1706. Thans is er nog slechts: c. de toren (gebouwd 1529). z Leeuwarden

(gebouwen).

In de *volksverhalen* heet de O. op een stukje grond of op een koolblad aangedreven en ter plaatse met een draadje vastgebonden op het geroep van een oude vrouw: 'Âlde, hou!' (oude, ho!). Verder zouden de fundamente (rustend op koehuiden) even diep onder de aarde reiken als de toren erboven omhoogsteekt, en zou deze scheefhangen, doordat een onrechtvaardige één der hoekstenen heeft gelegd. Romantische bewerking van dit motief bij S. Koldijk* (1889), Tsj. Velstra* (1910, toneelstuk), S. J. v. d. Molen* en P. Terpstra* (openluchtspel, opgevoerd te Lwd. sept. 1957). Vaak hoort men de O. een oude vuurtoren aan de Middellzee noemen; deze was in 1529 daar al eeuwen droog. De O. is populair; men zingt 'Dêr 't de Âldehou syn brommen...' en verkoopt zilveren O.s op theelepeltjes e.d. Rijm en raadsel spreken van hem. Nog gangbaar zijn zegswijzen als: 'Dat stiet sa fêst as de Âldehou' (dat staat zo vast als de O., d.w.z.: is zeker); 'In ding as de Âldehou' (een ding als de O., d.w.z.: lomp, groot); 'Hy is Piter Âldehou' (hij is Pieter O., d.w.z.: een lompe kerel); 'Hy wie sa dronken dat er de Âldehou foar in piip-útpluzer oanseach' (hij was zo dronken dat hij de O. voor een pijperoder hield). De O. is symbool van forse kracht; ook in zijn onvoltooid zijn zien vele Fr. een beeld van eigen leven (vgl. J. Piebenga, Fr. Tragyk, 1937). z Aken. J. van.

Zie: M.P. van Buijtenen, St.-Vitus van O. (1950); Repert., 205.

Oldehove-dag. Jaarlijkse kaatswedstrijd te Lwd., in de derde week van sept., aan het eind van het seizoen, z Kaatsen.

OLDEKLOOSTER, of Bloemkamp. Klooster bij Bolsward. Veroverd (30.3.1535) door een groep anabaptisten*, hiertoe opgezet door Jan v. Geelen*. Na enkele dagen heroverd door Schenk* v. Toutenburg; velen kwamen om. Van de gevangenen genomen dopers werden velen te Lwd. ter dood gebracht. De verovering van het O. was de Fr. regering aanleiding om strenger op te treden tegen alle anabaptisten, z Bloemkamp.

Zie: W. J. Kühler, Gesch. der Ned. doopsgez. in de 16de eeuw (Haarlem 1932), 166 e.v.; Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 118, 205.

Oldekloosterzijl, of Makkumerzijl. Grote zijl, 6,5 m breed, aangelegd door O. onder abt Ulbodius II (1440-59); kwam 1580 aan de prov., 1661 aan het dorp Makkum, 1878 aan Wonseradeel, z Achlumerzijl.

OLDELAMER (Fr.: *Âldelemmer*; *lamer* is onverklaard), a. boerenstreek (429 inw.) W. van Wolvega (Weststellingwerf). Herv. kerk, openb. school. Taal Stellingwerfs. Landbouw.

Zie: Hepkema Memories, 532.

b. boezemwaterschap in Weststellingwerf (2200 ha), opgericht 1919. Doel: regeling van waterstand en verkeersgelegenheid. Plannen voor aanleg van wegen en ontginning van veenpetten. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

OLDENBURG, Jacobus, theoloog (Harlingen 18.12.1053-Dordrecht 1690). Predikant te Witmarsum (1674), Blija (1683-84), Emden,

Dordrecht. Vooraanstaand theoloog, schreef dogmatische werken.

Zie: N.B.W. IV, 1039.

OLDEOUWER (Fr.: *Âlde Ouwer*; Oudfr. *over(a)*, oever). Dorp in het zuidoosten van Doniawerstal; vormt met Ouwsterhaule en Ouwster Nijega de streek Ouwster Trijega.

Heeft veel te lijden gehad van afslag door het Tjeukemeer; geen kerk, slechts een klokkestoel. Jhr. Johan Vegelin* v. Claebergen liet 1741 de Trijegaaster* polder (1000 pondemaat) met 16 boerderijen aanleggen. In heel Trijega is in de 19de eeuw veel grond verveend.

Zie: Hepkema Memories, 290.

OLDERMAN. Stedelijk functionaris. Een oorkonde (vermoedelijk 13de eeuw) (*Lübecker Urkundenbuch* I, 162) gaat uit van 'aldermannus, consules et cives van Liwerd'.

In de 15de eeuw titel van stedelijke hoofdelingen*, zonder vast omschreven positie. Die der Jongama's te Sneek wordt 1479 aan een vaste plaats als schepen of raad gekoppeld. Tijdens Karel V trad in de meeste steden de grietman* der omliggende grietenij als O. op, klaarblijkelijk namens het centrale gezag. Later nog een titel bij de ambachtsgilden (deken).

Zie: J. S. Theissen, Centraal gezag en Fr. vrijheid (Groningen 1907), 195 e.v.

OLDETRINE (Fr.: *Âldetrine*; *trind*, rond). Dorp (358 inw.) W. van Wolvega. W. deel aan de Heioma vaart. Herv. kerk, openb. school. Taal overwegend Stellingwerfs.

OLENNIUS. Romeins landvoogd. Wierf onder de Friezen (wrsch. in Westergo) soldaten en vroeg een schatting van te grote runderhuiden. Hierdoor opstand 28-47 n.C. Wachtpost te Winsum verwoest. O. vluchtte naar het Castellum* Flevum. Apronius* kwam hem tevergeefs te hulp.

Zie: Boeles II, 117-121, 142.

OLIEKOEKEN. Bijnaam voor inw. van Bolsward (z Dorpsscheldnamen). Bij bepaalde ontvangsten ten stadhuize biedt het gemeentebestuur dan ook O. aan!

OLIGARCHIE. Regering door weinigen. In de late M.E. was in Frl. reeds een deel van de adel*, doordat enkele hoofdelingen* grootgrondbezit* verwierven, van het rechterambt praktisch uitgesloten. Tijdens de Republiek hadden adellijke regenten vooral ten plattelande politiek en kerkelijk grote macht. Dit hing met het stemrecht* samen. Te noemen zijn de Aylva's, Eysinga's en Burmania's.

In de steden vulden burgerlijke vroedschappen en magistraten zich zelf of elkaar aan. Men bevestigde zijn macht met behulp van almanakken*, toerbeurten enz. Steeds was er echter, zich beroepend op de Fr. vrijheid*, een min of meer democratisch verzet tegen de O. en vooral tegen de vele misbruiken, z Grietman, Kuiperij, Pachters-oproer, Pachtwezen, Reglement Reformatoir.

Zie: C. J. Guibal, O. en Democratie in Frl. (Assen 1934), 86-100.

Oligarchische troebelen. Tijdens de Republiek

veroorzaakt door misstanden in het landsbestuur. De besluiten van 27.4.1584 beoogden nog in hoofdzaak een betere organisatie; richtten zich tegen plichtsverzuim en machtsoverschrijding van ambtenaren en rechters, tegen cumulatie van ambten en te hoge salarissen, terwijl raadsheren en ambulatoire* ambtenaren om de drie jaar vervangen moesten worden. Ze zijn niet uitgevoerd, en de afzetting van Taco van Dijkstra, die als ontvanger-generaal f 130000 verduisterd had, deed vragen of grietmannen en andere ambtenaren wel volmacht konden zijn, en wie Dijkstra op moest volgen. Hier kwamen tegenstellingen over de belastingen bij, waarop gedeputeerden van Oostergo en Westergo 16.5.1600 in Franeker gingen regeren, tot de Staten-Generaal een verzoening bewerkten (21.1.1601). Er volgden enkele hervormingen, o.a. vervanging van ambulatoire ambtenaren om de twee jaar en verbod van cumulatie (21.2.1601); een verzoek van het Hof om ambtenaren niet tot de Landdag* toe te laten werd echter afgewezen.

De misbruiken breidden zich uit. Onenigheden over belastingen en magistraatsbestelling in de steden leidden 1626 tot aanstelling van een commissie, die radicaal kuiperij*, verkoop van ambten (op straffe van eerloosheid) en cumulatie wilde verbieden, en intensieve controle op de financiën voorstelde. Deze voorstellen zijn 17.4.1627 aangenomen, maar niet uitgevoerd. Zevenwouden, dat sinds 1619 verbintenissen over het begeven van de ambten kende, stelde 1635 een almanak* op. Wel werd het stemrecht* 1637 en 1640 nader geregeld, werd 16.5.1662 ambtenverkoop nogmaals verboden, maar zonder succes. In de Zevenwouden besloten de grietmannen tot vergaande samenwerking bij de stemming (18.1.1664); Oostergo stelde 1669 een almanak op, Westergo in 1671. De steden hadden de begeving der ambulatoire ambten aan de stadhouder opgedragen.

HET JAAR 1672. Toen oorlog dreigde herhaalden de Staten het verbod van ambtenverkoop (30.3. en 9.4. 1672) en toen de Munstersen aan de grens stonden (z Galen, B. C. van) beweerde men, dat de grietmannen het land verkocht hadden, met name Daniël de Blocq v. Scheltinga.

Op aanschrijven van enkele predikanten en de kerkeraad van Lwd. verzamelden zich enige burgers op de Stadsdoelen; zij stelden verdedigingsmaatregelen voor, vroegen toelating van vier burgergecommitteerden in de magistraat en meerderjarigverklaring van de stadhouder. Op 12.7.1672 kwamen de 156 predikanten van Frl. op het Landschapshuis, klaagden over de misbruiken, vroegen invoering van de hervormingen van 1627 en infunctietreding van de stadhouder. Het laatste geschiedde de volgende dag, hervormingen kwamen niet, zodat men weer in de Doelen* samenkwam, nu met gecommiteerden uit andere steden. Op 12.9.1672 dienden de gecommiteerden een hervormingsplan in (53 artikelen: geen continuele ambtenaren in de Staten; gedeputeerden mogen geen nieuwe ambten instellen, salarissen verhogen of aan het Landschap verschuldigde penningen kwijtschelden; verbod van ambtenverkoop, almanakken, cumulatie; jaarlijkse rekenschap

van deels-, stads- en dorpsontvangers; voltallig houden van compagnieën; ambtsverlies, inhabiel- en eerloosverklaring voor overtreders). Onder druk van het volk zijn deze eisen in hoofdzaak aanvaard (27.9.1672). Nu moesten tal van volmachten vervangen worden.

In de nieuwgekozen Landdag, op 14.10.1672 bijeen, brak meteen twist uit over het onderzoek van de geloofsbrieven. Albertine* Agnes verzocht de steden hun oude volmachten weer af te vaardigen (30.10.1672), enkele grietmannen vergaderden bij het hoofdkwartier van H. W. v. Aylva* te Heerenveen en riepen 7.11.1672 de oude volmachten naar Sneek. Deze tegenlanddag verklaarde de 53 artikelen onwettig en keurde een minder vergaand reglement reformatoir goed. De tegenregering vond op veel plaatsen aanhang, en dat terwijl de vijand uit Steenwijk het land bedreigde. Staten-Generaal en stadhouder boden daarom bemiddeling aan, door de Sneker vergadering aanvaard, maar door de Landdag in Lwd. geweigerd. Toen bleek dat de stadhouder en het Hof de grietmannen steunden, moesten de Leeuwarder Staten zwichten. Afgevaardigden van Generaliteit, stadhouder en Hof bepaalden gezamenlijk dat voor de gewone Landdag van 1673 grietmannen weer verkiesbaar zouden zijn. Zij legden vervolgens aan deze Landdag een derde reglement reformatoir voor, dat weinig bijval vond. Men besloot de stadhouder met enige volmachten als bindend scheidingsgerecht op te laten treden, maar toen dezen het vierde reglement indienden, weigerden de volmachten van Oostergo en enigen van Zevenwouden te tekenen (15.3.1673).

Weldra liep de regering weer in het oude spoor. Begin 1678 wendden zich daarom enige edelen en eigenerfden tot de Staten-Generaal, vervolgens tot Ged. Staten, maar die lieten de voornaamste drie ondertekenaars arresteren, onder protest van de Staten-Generaal. De vrede van Nijmegen en de geschillen over de afdanking van krijgsvolk daarna brachten de zaak op de achtergrond. Tot de Doelistenbeweging heersten de regenten ongestoord, z Pachtersoproer, Patriotten. O., H.

Zie: C. J. Guibal, O. en Democratie in Frl. (Assen 1934), 101-127; Bijdr. Vad. Gesch. III, I (1882), 337-370; Reg. Leeuw. Cour., 66; Repert., 386-388.

OLING, Lucas, zilversmid (Weenderen ca. 1752— Lwd. 20.4.1806). Meester in Lwd. (1779). Werk in Fr. Museum.

Zie: Voet, 77, 78.

OLIVIER. Scholaster van de dom te Keulen, bereisde Frl. in 1214 als kruistochtprediker (z Damiat, Kruistochten). In juni 1224 preekte hij in Dokkum, Surhuizum (waar het volk tekens aan de hemel meende te zien) en 'over de Boom'. Vermoord 27.7.1224 op weg naar Groningen.

Zie: Emo en Menko, vertaling Douma en Zuidema (Utrecht z.j.).

OLIVIER. Vermoedelijk hugenotengeslacht, afstammend van Martinus O., ca. 1700 gardenier* Ternaard. Van zijn jongste zoon Lourins (1703-1760), kastelein en dorpsrechter aldaar, stammen de takken in de bouwhoek. De oudste, Joannes (1693-1763), tuinman bij de Aylva's te Ternaard, wiens beide zoons organist en bakker te Lwd. werden, is de stamvader der Hollandse en Indische takken, deels Ketting O. en Van de Schatte O. geheten.

Zie: Ned. Leeuw VIII (1890), 76 (met foutieve kop) en hs. genealogie op Gem. Arch. Lwd.

OLTERTERP (Fr.: idem; *terp*, dorp). Met 163 inw. kleinste dorp van Opsterland. Behoort aan de Algemene Fr. Levensverzekeringmij., die het door de familie Van Boelens* in de 18de eeuw aangelegde landgoed heeft opengesteld. Huize O. herbergt het Streekcentrum* O.-Frl. Coöp. zuivelfabriek. In het 15de-eeuwse kerkje (gerestaureerd ca. 1914) rouwborden van o.a. het geslacht Van Boelens.

Zie: Leeuw. Cour, (30.9.1948; 4.12.1954).

OLIJFBERG, z Groendijk, Veenklooster. OMES. Massaal optredende verklede Sinterklazen boven 18 jaar, op 5 dec. op Ameland, z Klozem, Sint-Nicolaas.

OM(KE), Fr. voor oom. Ook gebruikt om gemeenzaamheid uit te drukken. Zo bijv. Gysbert-om (Gysbert Japiks), Dokter-om (dokter E. Halbertsma), Waling-om (Waling Dijkstra). Vgl. ook Pibe-om en Saske-muoi, twee figuren uit de *Rimen* en Teltsjes*.

OMLOOP, in het noordwesten een perceel (bouw)-land, dat een groter perceel min of meer insluit. z Waar.

Zie: Fr. Plaknamen V (1952), 80; Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 608-611.

OMMELANDEN. Gedurende de M.E. is de staatkundige ontwikkeling in Frl. en de Groningse O. dezelfde, ook de taal is Fr. Er bestaat wederzijds verwantschapsgevoel. In de O. maakt de stad Groningen zich in lange strijd meester van economische en politieke heerschappij. De taal der O. wordt in de 15de eeuw het Nedersaksisch. Toch voelden Ommelanders als Rengers en Abel Eppens* zich in de 16de eeuw nog Friezen. Dit Fr. besef was niet gekunsteld of ingebeeld. Pas na eeuwen zijn Stad en Lande vergroeid tot één gewest, dat Gronings voelt, z Groningen.

Zie: B. H. Slicher v. Bath, Herschreven historie (Leiden 1949), 259 e.v.; E. H. Waterbolck, Twee eeuwen Fr. gesch. schr. (1952), 43 e.v.

OMMEREN, Richeüs van, classicus (Lwd. 12.12.175 7- Amsterdam 6.1.1796). Leerling van V. Slothouwer*, E. Wassenbergh* en J. Schrader*. Rector te Dokkum (1780), te Amersfoort en Amsterdam. Befamd dichter in het Latijn.

Zie: v.d. Aa XIV,102-104.

OMMETJES, z Wandelsport.

OMROEPER. Tot in deze eeuw gaf men in steden en dorpen bepaalde zakelijke mededelingen 'op 'e bel'. De O., gewapend met bel of bekken, had zijn vaste route.

OMSLAG. Reglementaire heffing rustend op vast goed. Zo heffen waterschappen tot bestrijding van de kosten der zeewering (of andere werken) na 1533 een O. op landerijen binnen hun gebied, en wel in verhouding tot het kadastraal* inkomen daarvan, volgens classificatie, of naar opp.

ONDERGROND. Het in een Veenpolder gelegen verveende, daarna drooggelegde en in cultuur gebrachte terrein.

ONDERLING VERZEKERINGSWEZEN. Samenvatting van de verenigingen, opgericht om de leden te verzekeren tegen nadelige gevolgen van onvoorziene gebeurtenissen. Belangrijk zijn de onderlinge ongevallen-, veeziekte- en brandverzekering, z Landbouwcoöperatie.

ONDERWIJS, z Schooltypen, Schoolwezen.

ONDERWIJS IN HET FRIES (O.F.). Reeds ca. 1825 pleitte D.H. Beucker Andreae* — tevergeefs - voor deze zaak. Nog 1881 constateerde W. Dijkstra*: 'Thans valt aan O.F. op de volksschool in de verste verte niet te denken'.

Na 1900 kwamen er op initiatief van de Hollander P. de Clercq* boekjes voor onderwijzers en leerlingen. In 1907 kreeg het O.-F. buiten de schooltijden subsidie van Prov. Staten. Het eerste jaar waren er 297 leerlingen. J. B. Schepers* bleef pleiten voor Fr. les onder schooltijd, wat eerst na 1918 door de Fr. Beweging werd overgenomen. Minister J.Th. de Visser meende in 1920, dat de wet hiertoe niet de gelegenheid moest openen. Maar Prov. Staten richtten 1927 de Prov.* Onderwijsraad op, waaronder de A.F.U.K.* als uitvoerend orgaan stond. Onder de leus 'Fr. op skoalle' voerde sedert 1930 de Ûnderrjuchtliga* de propaganda.

Hoewel de Ned. Onderwijsraad aan minister Terpstra gunstig had geadviseerd (1931), werd pas 1937 in de Wet*-Slotemaker de Bruine de clausule opgenomen: 'Daar, waar naast de Ned. taal een streektaal in levend gebruik is, kan onder lezen en Ned. taal enige kennis van die streektaal begrepen zijn'. Deze facultatieve toelating betekende grote vooruitgang; een jaar later was het Fr. al op 100 scholen als leervak ingevoerd. In 1955 werd op 215 van de 540 lagere scholen in Frl. Fr. les gegeven (de steden, Het Bildt, de Stellingwerven en de eilanden meegerekend). Toch is het psychologisch en didactisch averechts deze lessen alleen in de hoogste klassen te geven. Het Fr. sprekende kind dient op school te worden ontvangen in de eigen taal. Het Nederlands moet worden aangeleerd als het kind daarvoor rijp is (z Nederlands op tweetalige Fr. scholen). Uit deze gedachte ontstonden 1950 de proefscholen. De Wet*-Cals

noemde het Fr. met name in de wet bij de facultatieve vakken onder letter w (1955). Gemeente- en schoolbesturen kregen de vrijheid hun school om te zetten in een school met moedertaalonderwijs in de laagste klassen. Sedert die tijd wordt de term 'Fr. scholen*' gebruikt voor dit type. De uitbouw van deze scholen is zowel naar binnen, wat completering van didactisch materiaal, als naar buiten, wat aantal scholen betreft, in volle gang. Buiten de scholen voor gewoon lager onderwijs is het Fr. minder goed vertegenwoordigd. De meeste kleuterscholen zijn nog eentalig Nederlands, zo ook de scholen voor buitengewoon lager onderwijs. De uloscholen hebben nogal eens het Fr. op het rooster voor één of meer klassen, evenals landbouw- en huishoudscholen; de technische scholen minder. Op de helft der middelbare scholen wordt geen Fr. gegeven.

De kweekscholen in Frl. en ook de r.k. kweekscholen daarbuiten, met Fr. sprekende leerlingen, geven tegenwoordig hun leerlingen de kans tegelijk met de onderwijzersakte de 'Fr. Akte*' te halen. Het aantal cursussen buiten schoolverband loopt terug, doordat nu meer kinderen op school Fr. lezen en schrijven leren (z A.F.U.K., Fryslân-Diploma). Van grote betekenis zijn de kinderrubrieken in Fr. dag- of weekbladen geweest. Duizenden kinderen en vele volwassenen hebben daardoor geleerd zich schriftelijk in het Fr. uit te drukken. Naast de Fr. Akte, die bevoegdheid gaf voor lager onderwijs en voor 'Folk*- en Geacursussen', ontstond behoefte aan een middelbare bevoegdheid. Sedert 1949 heeft de Fr. Akademy* examens voor de middelbare akten afgenomen, maar bij K.B. nr. 542 d.d. 8.12.1955 en K.B. nr. 2 d.d. 30.1.1957 zijn deze van rijkswege geregeld. Het programma loopt parallel met dat voor de andere middelbare taaiakten. De studie hiervoor is mogelijk door de cursussen van de Noordelijke* Leergangen. z Hoger Onderwijs. B., K.

ONDERWIJSRAAD, z Provinciale Onderwijsraad.

ONDERWIJSVERNIEUWING heeft tot basis 'het wegvallen van de grote afstand tussen leerkracht en leerling' ('Het onderwijs in Ned.', 1952, 144). Als elementen worden o.a. genoemd: aansluiten bij huis en omgeving, activiteit van het kind, remmingen opheffen, de taal centraal stellen, rekenen naar aanleg en tempo, individualiseren.

Meermalen worden in de jaarlijkse rijksuitgave 'Het onderwijs in Ned.' ook Fr. dorpsscholen met ere genoemd. Twee vormen die in Frl. de aandacht trekken zijn: de Fr. scholen* en de heemkunde*. De Fr. schort sluit door de taal aan bij huis en omgeving; zij prikkelt de leerlingen tot activiteit door op eigen taalexpressie aan te dringen: het kind moet niet allereerst luisteren en lesjes maken,

het moet in beide talen praten en stellen; zij tracht remmingen op te heffen, die het gevolg zijn van het veronachtzamen der tweetaligheid* ; zij stelt met nadruk de taal centraal voor alle onderwijs. De Fr. school levert dus een belangrijke bijdrage tot de O. en anderzijds kan van verantwoorde O. in Frl. buiten het Fr. om geen sprake zijn. *Heemkundig* gericht onderwijs acht men vooral in Limburg en Brabant van essentieel belang. Ook in Frl. wint het inzicht veld, dat binding van het kind aan geboorte- of woonstreek een wapen is tegen vervlakking: De Fr. Akademy* publiceerde een *Hantlieding foar gea-kunde*; gemeenten laten filmstrips* samenstellen, geven boeken en boekjes uit over stad en land; onderwijzers van allerlei richting verzamelen met elkaar materiaal voor de scholen in hun streek; sprekers houden voor volle zalen lezingen over het eigen dorp; radiopraatjes en -wedstrijden over de kennis van het eigen 'gea' zijn populair. Voor moderne onderwijsvormen als belangstellingscentra, totaliteitsonderwijs, projecten of werkelijkheidsonderwijs is er op school haast geen aantrekkelijker onderwerp te vinden dan juist het 'heem' in zijn velerlei schakering: aardrijkskundig, natuurkundig, historisch of maatschappelijk. Er bestaat zeker geen onderwerp met meer kansen om alle kinderen te activeren.

Zie: P. Ingwersen, *Methodisches Handbuch für Heimatforschung, aufgezeigt am Beispiel Schleswig-Holstein* (Schleswig 1954); R. Mehlem en W. Seedorf, *Niederdeutsch, ein Handbuch zur Pflege der Heimatsprache* (Hannover 1957); Report-, 310.

ONEÏDES, Harmen, publicist (Scharnegoutum 1726-Eksmorra 2.4.1809). Oorspronkelijk vaandrig. Schreef brochures over vragen van de dag (veengraverijen, veeziekten, vrijkorpsen, jacht).

Zie: N.B.W. X, 687.

ONKERKELIJKHEID, z Buitenkerkelijkheid.

ONKERKSHEID. Het verschijnsel dat bij de kerk aangeslotenen niet ter kerke komen, is veel ouder dan de buitenkerkelijkheid*. In de M.E. en na 1500 kwam het reeds voor. In de 17de eeuw werd er geklaagd, dat tijdens de hooioogst de diensten slecht bezocht werden. Op sommige plaatsen konden door gebrek aan belangstellenden geen catechismuspreken gehouden worden. Drankzucht en ruwheid van predikanten (gehekeld door P. Hofstede*), star-dogmatische preken en politieke tegenstellingen spelen een rol. In de 18de eeuw wordt al over verval van religie geklaagd. In de 19de eeuw wordt de O. door de sociale tegenstellingen (macht floreenplichtigen*, opkomend socialisme*) bevorderd. Ongetwijfeld heeft ook het modernisme* kerkontbindend gewerkt. Hetzelfde geldt van Afscheiding* en Doleantie*. Daardoor verloor de herv. kerk het volkskerkarakter. Uit O. groeide op den duur on- of buitenkerkelijkheid. Ook op dit terrein is bijv. Z.O.-Frl. probleemgebied.

ONLAND (Fr.: *ûnlân*). Naam voor een poelen- en plassengebied, land dat vaak onder water staat. In het Lage* Midden van Frl. was vroeger veel

O., bijv. het Buitenveld*, bij Eernewoude, tussen Grouw en Wartena.

Onland van Jelsma, z Zwette.

ONS FRIESE PLATTELAND. Weekblad van de Fr. Chr.* Boeren en Tuindersbond, dat sedert 1946 in een oplaag van 5800 exemplaren verschijnt. Voor

W.O. II verspreidde de Fr. C.B.T.B., een prov. editie van het orgaan van de landelijke C.B.T.B. z Landbouwpers.

ONS NOORDEN. R.k. dagblad voor Frl. Opgericht als weekblad te Bolsward door pater Eustachius Stevens O.F.M. (5.6.1880). Orgaan van de Fr. Bond (1882-1907), daarna volksblad, en sedert 1.10.1913 dagblad, na combinatie met het Gronings r.k. weekblad 'Stemmen van het Noorden'. Door de bezetter verboden, weer verschenen 19.4.1945. Tegen 1900 spreekbuis van Schaepman, na de stichting van het Roomsk* Fr. Boun en Frisia* Catholica is de Fr. editie tevens orgaan dezer verenigingen.

ONTFRIESING. Teloorgaan van het typisch Fr. element. Alle verbreiding van moderne cultuur en civilisatie (onderwijsmogelijkheid, pers, radio, beter verkeer, rationalisatie in de landbouw, industrialisatie, bioscoop, centralisatie der overheidsbemoeiing), hoe men ook over elk dier factoren denke, tast de min of meer hechte plattelandsgemeenschap aan, en ook het typisch Fr. daarin. Dit laatste valt het meest op, en is het best na te gaan in het taalgebruik. De industrialisatie maakt mensen los uit hun dorp en trekt niet-Friezen aan. Ondanks haar toenemende invloed in kerk, pers en school heeft de Fr. beweging in deze situatie nog niet het juiste beleid tegen de O. gevonden.

ONTGINNING (en herontginning). Het in cultuur brengen van woeste gronden. Eerst zorgt men gewoonlijk voor behoorlijke drooglegging en zo nodig voor aanleg van wegen; dan volgt de eigenlijke O.: vernietigen van de oude vegetatie, sorteren der profiellagen, egaliseren van slechte ondergrond, regelmatig verdelen van de beschikbare goede grond.

Vanouds is het meest ontgonnen op zand (de Wouden) en veen (Lage* Midden en langs de Compagnonsvaarten). Na ca. 1880 duizenden ha heide ontgonnen, en een enorm opp. veengronden, thans de veen-polders*. Hierdoor is de woeste grond zeer beperkt, een deel is bovendien zeer geschikt voor bebossing, natuurreservaat en recreatie. Zo schat het Agrarisch Welvaartsplan Frl. (1957) dat nog ca. 4500 ha voor O. in de termen valt, meest woeste veengebieden (petgatencomplexen uit de oude, min of meer wilde, verveningen*) in de Stellingwerven, Haskerland, Heerenveen en Dantumadeel. Voor de Fr. landbouw is O. dus niet meer van veel betekenis.

Wel is van betekenis de her-O, van cultuurland, dat vroeger verkeerd ontgonnen is of sterk verouderd. Hiervoor komen in Frl. ruw geschat 55

000 ha in aanmerking, of 20 pct. van de cultuurgrond. Her-O, kan bestaan in: egaliseren, breken van slecht doorlatende lagen, sorteren van lagen (slechte naar beneden, goede naar boven werken), en uit combinatie dezer werkzaamheden. De grens tussen O. en her-O, is moeilijk te trekken. In een petgatencomplex kan men de petten als woeste grond en de zethagen als slechte cultuurgrond opvatten.

Voorbeelden van her-O, in Frl.: diepspitten van oude heideprofielen, van oude veengronden; ploegen of spitten van het zgn. schalter*veen in het Z. deel van de Lage Midden, een plaatvormig-bulterige en zeer droogtegevoelige storende laag; slootdempen en egaliseren; diepploegen van slechte knipklei*grond e.d. O. en her-O, kunnen geschieden met de hand of machinaal. Het eerste is alleen rendabel in het kader der werkloosheidsbestrijding. De kosten van her-O, variëren sterk, al naar de diepte van bewerking en de eventuele noodzaak van sortering der lagen. Bij her-O, kunnen bijv. waterbeheersing*, ontsluiting*, verkaveling rendabel worden. Ook zo bevordert zij economische bedrijfsvoering.

ONTGINNING, De. Boezemwaterschap* in Weststellingwerf (1550 ha), opgericht 1917.

Daar ingelanden en het door hen gekozen bestuur weigerden de voor beheersing van de waterstand noodzakelijke waterschapswerken uit te voeren, hebben Prov. Staten ingegrepen en alle macht gelegd in handen van een door Ged. Staten gekozen bestuur. Dit bestuur heeft de werken doen uitvoeren en daarna heeft de O. weer een normale bestuursinrichting verkregen. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

Zie: J. P. Winsemius, Historische ontwikkeling; Bestuurswetenschappen (mrt. 1949).

ONTGINNINGSDORPEN in enge zin: dorpen waar het cultuurland door rooien van houtgewas, afbranden van heide en (soms) regeling van de waterstand is gewonnen.

De eigenlijke O., merendeels ontstaan in de M.E., liggen vooral in de Wouden; naast es*-en brink*-dorpen ook streekdorpen*. De vervening* gaf vele O. in 17de en 18de eeuw een schoksgewijze uitbreiding van cultuurland en bevolking, z Oostermeer.

ONTGINNINGSMAATSCHAPPIJ (N.V.) 'DE DRIE PROVINCIEËN'. Gevormd door een samengaan van de N.V. Ontginningsmij, 'het Lantschap Drenthe' en de N.V. Ontginningsmij. 'De Drie Provinciën' in Frl. en de N.V. Ontginningsmij. 'De Ver. Groninger Gemeenten'.

Het doel is ontginning van woeste gronden met werkloze arbeiders. Aandeelhouders zijn verschillende gemeenten. Het rijk koopt gronden aan en financiert de N.V. De drie prov. hebben de leiding en het toezicht op de ontginningen. Op het moment van de definitieve uitgifte der gronden gaat het beheer daarvan over op de Rentmeester der Domeinen. Ontginningen zijn uitgevoerd o.m. bij Appelscha, inde Lindevalei-Noord, bij Duurswoude en in de Veenpolder van Weststellingwerf. Totaal is ca. 7700 ha ontgonnen; op het ontgonnen land zijn boerderijen gebouwd.

ONTGINNINGSZANDGRONDEN.

Zandgronden die door de mens in cultuur zijn genomen. Men onderscheidt; *a. Oude O.*, ook wel 'oude bouwlanden' genoemd.

Dit zijn de gronden om de oude woonkernen, waarvan het profiel door eeuwenlange bemesting uit de potstallen* ca. 35 cm is opgehoogd. Ze zijn gekenmerkt door een zwarte, humeuze bovengrond op een meestal ongestoord vegetatieprofiel. Perceelscheiding soms nog door zgn. 'wildwallen' (kunstmatige zandruggetjes met dichte houtbegroeiing). Is de bovengrond van 70-80 cm dik, dan spreekt men van essen* (Tronde, Oosterwolde). Essen zijn meest hoog gelegen en rond van vorm, terwijl de oude bouwlanden soms zelfs op laaggelegen veen voorkomen. De oude ontginningen strekten zich meestal uit van de lijkweg* (*lykwei*) naar weerszijden tot de buitenweg* (*bûtewei*). Tussen twee nederzettingen vaak een scherpe grens in de oude bouwlanden (bijv. tussen Ureterp en Siegerswoude).

b. Jonge O. Ontstaan door het bestaande profiel oppervlakkig te bewerken met de schop of met de ploeg.

Het oorspronkelijke podzol*profiel is hierdoor 'onthoofd'. Deze methode is sterk gebonden aan de opkomst van de kunstmest. Daardoor was de zandboer niet meer afhankelijk van zijn veestapel als mestleverancier. Deze jongere *O.* dateren van na ca. 1900. Het humeuze dek is 30 à 35 cm dik.

c. Moderne ontginningen uit de laatste decennia.

Deze worden getypeerd door diepe grondbewerking van 60-80 cm; daarbij worden storende lagen weggewerkt, en (voor de landbouw) nuttige egalisaties uitgevoerd. Werkverruimingsobject en middel tot uitbreiding van landbouwareaal.

ONTHOUDERS ZANGERSBOND, Friese. Aangesloten bij de Nederlandse *O.*, opgericht 1913; aangesloten zijn zeven koren met per koor ca. 30 leden.

ONTSLUITING. Onder *O.* verstaat men het bereikbaar maken van boerderijen en grond door aanleg of verbetering van wegen. Voor rationele uitoefening van de landbouw is een goed stelsel van verharde wegen onontbeerlijk. Het transport van een volle boeren wagen is over onverharde wegen ca. tweemaal zo moeilijk als over verharde; praktisch verdubbelt dus een onverharde weg de afstand. Afgelegen land wordt daardoor meestal minder goed bemest, bewerkt, verzorgd. Op afgelegen bouwland wordt het aandeel der granen in de vruchtwisseling groter, omdat hakvruchten meer ruimte vragen bij het transport. Afgelegen groenland wordt meer als hooiland dan als weide gebruikt.

Elke km meer afstand vermindert de bruto-opbrengst met 10 pct. Betere *O.* bewerkt dus: intenser bedrijfsvoering, dus grotere bruto-opbrengst; besparing op arbeid, transport en transportmiddelen, zodat ook de netto-opbrengst stijgt. Het verharde-wegennet in Frl., buiten de rijkswegen, is ca. 2800 km lang (naast 1500 km onverharde wegen), dat is ca. 10 m per ha cultuurgrond. I.v.m. verkaveling en bedrijfsgrootte zou voor Frl. 20 m per ha gewenst zijn. Op het zand, 40 pct. van Frl. met

meest kleinere bedrijven, is het slechts 9 m per ha (het ongunstigst in de Stellingwerven, Dantumadeel, Achtkarspelen en Smallingerland). In de veenweidestreek, met 8 m per ha, zijn veel cultuurgronden en boerderijen slechts per boot te bereiken. De kleibouwstreek heeft gemiddeld 13 m harde weg per ha, maar vaak bochtig, smal en slecht van wegdek. Voor de teelt van arbeidsintensieve gewassen, het transport van volumineuze producten als bieten en aardappelen en bij de toenemende mechanisatie is dit ontoereikend. Het kleiweidegebied heeft 10 m per ha. Door grootte en aard der bedrijven, hun verspreide ligging en de betere verkaveling is dat hier vrij goed. Plaatselijk is er wel degelijk behoefte aan betere *O.*

Ontsluitingsweg. Moderne naam voor een smalle weg in een voor voertuigen moeilijk toegankelijk gebied. Een ontsluitingsweg loopt meestal dood. *z* Hooiweg.

ONTWIKKELINGSSCHAP

KLEIBOUWSTREEK.

DE Lichaam met rechtspersoonlijkheid, berustend op de 'Wet gemeenschappelijke regelingen'. Opgericht 1957 door Barradeel, Het Bildt, Ferwerderadeel, Franekeradeel, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel, Oost-dongeradeel en Westdongeradeel, om de verdere ontwikkeling der deelnemende gemeenten op sociaal, economisch en cultureel terrein te bevorderen.

ONTWIKKELINGSGEBIED. Bij de wet van 23.6. 1952 zijn in Nederland negen *O.en* aangewezen. In deze gebieden met geringe welvaart dienden speciale maatregelen genomen te worden tot industrialisatie (aanleg industrieterreinen, wegen, kanalen enz.), waarvoor ca. 750 miljoen werden uitgetrokken.

Eén van deze *O.en* was *O.-Frl.* (negen gemeenten met als noordelijkste Kollumerland en Dantumadeel). Hiervoor zijn ca. 22 miljoen gereserveerd. In Groningen twee gebieden, waarvan één bij de Fr. grens met Marum, Leek en Grootegast.

ONTWIKKELINGSPLAN, *z* Oostelijk Friesland.

ONTWIJK. Landgoed aan weg Donkerbroek-Oosterwolde (18 ha). Eigen aan de Ver. tot behoud van Natuurschoon te Donkerbroek. Is deels hakhoutbos, deels heide met bosopslag.

OOGSTGEBRUIKEN. De *O.* bestonden tot in de 19de eeuw in het feestelijk binnenhalen van de laatste* weide, het versieren van de laatste wagen met de oogstmei*, het genieten van een hooimaal*, het blazen op blikken hoorns op de Klei na afloop van het herfstploegen, dat zes weken duurde. Bij de bouwboer kende men ook het inhalen van de laatste schoof, gevormd en aangekleed als een man. Men noemde dit op Het Bildt 'de lais thús hale'. Om deze lais (lijs, pop?) werd ten slotte een rondedans gemaakt, waarna een 'laismaal' volgde.

OOGSTMEL. Groene tak met bladeren of bessen, geplaatst op de laatste* weide hooi, boekweit of rogge. In de Wouden vaak een tak van de lijsterbes ('kwikkebeijen').

OOIEVAAR (Fr.: *earrebarre, eibert*). Vogel, broedend op paalnesten, soms op de nok van een dak of op een schoorsteen. Vroeger had bijna iedere plaats één of meer broedparen. Sinds 1900 steeds schaarser geworden, ook in omringende landen. In 1931 telde Frl. 38 nesten met jongen, in 1936 56, in 1943 10, in 1957 slechts 5, ondanks pogingen het nestelen aantrekkelijk te maken. De oorzaak is niet met zekerheid aan te wijzen.

OOIEVAARSBEK (Fr.: *eambambek*). Plant. In het oosten op het zand vrij vaak kleine en zachte O.; de laatste ook op klei. Aldaar veel slipbladige O. Op beschaduwde plaatsen, ook op klei, Robertskruid. Fijne O. alleen in het zuiden.

OORD. Landnaam, die vrij veel in Frl. voorkomt. Vgl. Suriger O. of Oerd, de O.en onder Oppenhuizen en (meertje) in Hemelum Oldeferd. Betekenis: vooruitspringende hoek. z Hoeknamen, Oerd.

Zie: J. Winkler, Fr. Naamlijst, 273; Schönfeld, Veldnamen, 112; Moerman, 173.

OORD (Fr.: *oartsen*). Nederlandse munt van een kwart stuiver of twee duiten, in de late M.E. in zilver, sinds 1574 in koper geslagen.

Alleen in Frl. werden in de 17de eeuw naast duiten nog zeer veel O.en geslagen, met het aan de vroegere uitvoering in zilver herinnerende omschrift 'Zilveren munt van de Staten van Frl.' z Oortjesgelden.

Zie: Jaarb. Munt- en Penningkunde XXVIII (1941), 1-38, en XXXIII-XXXIV (1946-47), 140-144.

OORKONDEN. Akten, opgemaakt tot bewijs van rechtshandelingen. In Frl. is de taal der O. tot ca. 1400 overwegend Latijn, na ca. 1500 overwegend Nederlands; van 1329-1575 zijn Oudfr. O. overgeleverd.

Vele privaatrechtelijke O. betreffen koop en levering van land (koopbrieven, ferdannen*); andere bevatten testamenten, compromissen, vonnissen van rechters of zoenlieden*. Onder de publiekrechtelijke zijn de willekeuren* en gaerlegers* belangrijk. Het Chtb. en de Oudfr. O. (1927-41) bevatten vele O.

OORTJESGELDEN. De belastingpachters moesten sinds 1590 van elke gulden der pachtsummen een stuiver betalen. Hiervan werd een 'blank' (ca. 3 1/2 cent) afgetrokken tot dekking van de verpachtungskosten, zodat er ca. 1 1/2 cent (een 'oortje', z Oord) overbleef. Deze oortjes kwamen de armen ten goede. Tussen kerkvoogden als verzorgers der algemene armen en diakens was vaak strijd hierover, die de diakens meest verloren, z Armvoogden.

OORIJZER. Hoofdbedekking der vrouwen. Lang gezien als een soort nationaal symbool, dat zich uit de Germaanse schedelring ontwikkeld had (z Fostedina). Wrsch. dateert het O. uit het laatst der 16de eeuw.

Lang is het een vrij smalle zilveren band met haken voor de muts geweest. Deze haken zijn eerst peervormig, krijgen ca. 1750 een vogelkopmotief en weer later de bladvorm. Naast het 'smal

zilveren' heeft het 'verguld koperen O.' bestaan. Zo kreeg men langzamerhand naast elkaar het 'smal' en 'breed, koperen', 'zilveren' en 'gouden O.' De 19de eeuw brengt een snelle ontwikkeling. Het wordt gewoonte, dat boerenvrouwen op zonen feestdagen het 'breed' gouden dragen met op het voorhoofd een 'naald' en aan de zijanten van het voorhoofd de 'veren', soms met diamanten versierd. Het hoogtepunt ligt 1840-70. Dan komt er, op sociaal-economische en hygiënische gronden, verzet. Een heftige strijd pro en contra wordt 1856 gevoerd. De tijd van 'arm* Frl.' in de jaren 80 geeft het O. de genadeslag, z Flodder, Klederdracht der vrouwen.

OOSTDONGERADEEL (Fr.: *East Dongeradeel*). Gem. in het noordoosten der prov. Vroeger genaamd 'Dongerdeel Oostzijde der Paessens' (z Donger). Eertijds vierde grietenij van Oostergo. De gem. telt behalve de hoofdplaats Metslawier twaalf dorpen: Aalsum, Anjum, Ee, Engwierum, Jouswier, Lioessens, Morra, Nijwier, (Ooster)Nijkerk, Oostrum, Peasens en Wetsens.

WAPEN. Het gemeentewapen is van lazuur, beladen met een zilveren dwarsbalk lopende van de rechterboven- naar de linkerbenedenhoek van het schild. Het schild gedekt met gouden kroon. → Grietenijwapens.

BEVOLKING. In 1714 2997 inw., in 1860 7329, 1900 7969, en op 1.1.1958 7886. Op 1.1.1956 was dit aantal 8202, in twee jaar tijds dus een achteruitgang van 316. Van 1946-55 emigreerden 733 personen en vertrokken er met binnenlandse bestemming 1325.

TAAL. Van de 1135 onderzochte lagere-schoolkinderen sprak 99 pct. Fr. (1956).

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. Ned. herv. 35,2 pct., geref. 61,7, r.k. 0,2, doopsgez. 0,4, geen kerkgenootschap 2,3 pct. Bij de Tweede-Kamer verkiezingen in 1956 kreeg de K.V.P. 14 stemmen, P.v.d.A. 428, A.R.P. 2517, C.H.U. 1101, V.V.D. 161, C.P.N. 6. In de zeer geref. en a.r. gem. zijn de dorpen Oostrum en Morra meer links georiënteerd. De gemeenteraad telt 13 leden, van wie 8 A.R.P., 4 C.H.U., 1 P.v.d.A.-V.V.D. (1958).

GRENZEN. Het "oude riviertje, de Peasens, vormt de westgrens en tevens de scheiding met Westdongeradeel, behalve in het zuiden waar de grens loopt langs een oude, meer W. loop van de Peasens. Hetzelfde zien we bij de zuidgrens. Deze volgt het Dokkumer Diep, maar in het oosten bij Dokkumernieuwezijlen loopt de grens zuidelijker langs het Oud Dokkumerdiep. Noord- en oostgrens worden gevormd door de Wadden- en Lauwerszee.

VORM EN LIGGING. De gem. heeft ongeveer de vorm van een rechthoek, de lange zijde O.-W. is 12,5 km, de korte zijde N.-Z. 9 km. De opp. bedraagt ca. 83 km². Langs de noordkust liggen tussen Peasens en Oostmahorn uitgestrekte buitendijkse gronden, waarvan een deel al binnen zomerdijken ligt. Het O. deel heet de Band*. In de 20ste eeuw is langs deze noordkust een belangrijke landwinning tot stand gekomen. De voornaamste inpolderingen zijn de Engwierumpolder (ingedijkt 1752, 164 ha) in het

zuiden en de Anjumer- en Lioessenser-polder (ingedijkt 1592, 378 ha) in het noorden. HOOGTE EN AFWATERING. De gem. vertoont vrij grote hoogteverschillen. Er loopt een hoge rug van Aalsum over Wetsens naar Nijwier en een van Metslawier over Jouswier naar Ee. Het hoogste deel ligt langs de kust ten noorden van de lijn Nijkerk-Lioessens-Anjum. De lage gronden liggen in het midden langs de Zuider Ee. Het O. deel hiervan, tussen Anjum en Ee, heet de Kolken. De kaart van Schotanus geeft in dit gebied nog twee meren aan. Ten zuiden van Anjum komen over een afstand van 2 km hoogteverschillen voor van 2 m. O. en Westdongeradeel vormen een aparte boezem (opp. 11 489 ha) die buiten de Fr. boezem* ligt. De boezem bestaat uit twee delen, nl. die van O., die bij Ezumazijl loost op de Lauwerszee door een uitwateringssluiss en een elektrisch gemaal, en die van Westdongeradeel, die door een sluis in de Jaarlasloot op de eerste afwatert. De Anjumer-en de Lioessenserpolder en de Engwierumpolder wateren rechtstreeks op zee af.

GRONDSOORTEN EN BODEMGEBRUIK. De bodem van O. bestaat, op een paar kleine stukjes na, geheel uit klei, in het noorden lichte klei- en zavelgronden, in het zuiden zware klei. De twee genoemde hoge ruggen en de hoge gronden langs de kust worden grotendeels gebruikt als bouwland, de lage gronden als weiland, de lage hier en daar drassige gronden in de Kolken als hooiland. Met akkerbouwgewassen waren beteeld 2208 ha (34,7 pct. van de cultuurgrond), met tuinbouwgewassen 64 ha (alleen volle grond). Het grasland besloeg een opp. van 4689 ha (65 pct.). De veestapel omvatte 10062 runderen, 677 landbouwpaarden, 3810 schapen, 341 varkens en 9868 hoenders (cijfers 1956). De voornaamste landbouwgewassen zijn: aardappelen (vooral pootaardappelen), bieten, granen, koolzaad, vlas, peulvruchten en tulpen.

BEROEPSSTRUCTUUR. Naast veeteelt is de akkerbouw van belang, de tuinbouw is van geen betekenis. Weinig industrie: twee zuivelfabrieken (Ee en Lioessens) en een steenfabriek in Oostrum zijn de voornaamste bedrijven. Er werken 123 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man personeel. In 1950 telde men 78 winkels, waarin 150 personen werkzaam waren. In de landbouw waren werkzaam 1704 personen (1947), in industrie en ambacht 534 (1950), in de handel 384 (1950), in verkeer met inbegrip van Horecabedrijven 129 personen (1950).

VERKEER. De autobus heeft de Noordfr. lokaalspoorweg onrendabel gemaakt. Daardoor is de lijn Dokkum—Anjum opgebroken. De autobusonderneming de N.O.F., gevestigd te Dokkum, verzorgt nu het personenvervoer. Door de vrachtauto hebben de dorpsvaarten hun betekenis voor de scheepvaart verloren. Het belangrijkste wegverkeer gaat langs de weg Dokkum-Metslawier-Anjum-Oostmahorn (veer naar Schiermonnikoog) en van Metslawier over Ee, Engwierum en Dokkumerzijlen naar de prov. Groningen. Langs de laatste weg strekt de stad

Groningen haar invloed uit tot in de Noordoosthoek van Frl. D., w.

Zie: S. F. Kuipers, Ien en oar oer de gron van East-Dongeradiel (z.j.); Leeuw. Cour. (14.12.1957).

De contributie zeedijken van Oostdongeradeel vormen een zeewerend waterschap in Dokkum en O. (ruim 7000 ha). In onderhoud is (met uitzondering van de Ezumazijl) het O. deel der zeewering van Dokkumernieuwezijlen tot Peasens. Deze dijk is achter de Engwierumer-, Grote en Kleine Ganze-, en Anjumer- en Lioessenserpolder Slaperdijk geworden.

Met de laatste heeft O. in onderhoud de 1951 bedijkte zomerpolder buiten de zeedijk (ruim 300 ha) en de daarbuiten gelegen landaanwinning (tienjarenplan). Vrijwel de hele gem. ligt in het waterschap. Reglement van 1854. Het gebied van het waterschap ligt grotendeels ook in de polder van O. en Westdongeradeel, die vooral op het terrein van de binnenlandse waterstaat werkt. Op grond van de 'Subsidieregeling zeewerende waterschappen' krijgt het waterschap jaarlijks een belangrijke prov. bijdrage. Voor het tienjarenplan is 1951 een afwijkende subsidieregeling getroffen. Voor het wapen van de contributie zeedijken van O. → Zeewerende waterschappen. Voor dat van de polder van O.- en Westdongeradeel → Boezemwaterschap.

OOSTELIJKE ARMDIJK. Deel van de Anjumer- en Lioessenserpolderzeedijk, waarin de duikersluis van de Anjumer- en Lioessenserpolder.

OOSTELIJK FRIESLAND. Economisch ontwikkelingsplan. Complex van maatregelen, omvattend: aanleg van industrieterreinen, verkeersvoorzieningen, voorzieningen op het gebied van openbare nutsbedrijven, bouw van industriehallen en -flats, bevordering van vakscholing, beschikbaarstelling van industriewoningen. Het plan wil werkgelegenheid scheppen door industrievestiging te stimuleren. De regering bood 1951 de Staten-Generaal zgn. ontwikkelingsplannen aan voor acht gebieden (voor Z.O.-Drente bestond er reeds een) met belangrijke structurele arbeidersoverschotten. Het tweeledig doel was: a. inschakelen van arbeidsreserves in het belang van 's lands economische positie, b. voorkomen van verdere geestelijke en stoffelijke achteruitgang in deze gebieden. In de plannen zijn kernen voor industrievestiging geprojecteerd; in Frl.: Zwaagwesteinde, Bergum, Schuilenburg. Buitenpost, Surhuisterveen, Drachten, Gorredijk, Heerenveen, Oosterwolde, Appelscha en Wolvega. De kosten van het plan voor O.F., het grootste ontwikkelingsgebied*, werden geraamd op 22 miljoen, te dragen door rijk, prov. en gem. Hoewel de maatregelen nog niet zijn voltooid, is reeds een gunstige invloed op de industrialisatie van O.F. te constateren.

Zie: Ts. voor Overheidsadministratie (I, 15.11.1951).

Sociaal ontwikkelingsplan. Geheel van voorzieningen, (in studie, in voorbereiding, in uitvoering of reeds uitgevoerd), bestemd om het

economisch ontwikkelingsplan te begeleiden.

Ten einde alzijdige ontplooiing der ontwikkelingsgebieden te bevorderen nam de regering 1952 het initiatief tot aanvullende plannen op maatschappelijk, sociaal-hygiënisch, cultureel en geestelijk terrein. Deze zouden tevens een gunstig klimaat voor industrievestiging moeten bevorderen en de schadelijke invloeden van de industrialisatie* op een in maatschappelijk opzicht achtergebleven gebied moeten nivelleren. Het opstellen van de plannen na voorafgaand sociologisch onderzoek geschiedt door een prov. commissie (secretariaat tweede afdeling prov. griffie), waarin naast prov. en gem. o.m. de levensbeschouwelijke organisaties op sociaal terrein vertegenwoordigd zijn. De financiering der projecten (buurthuizen, Groene Kruisgebouwen, leeszalen e.d.) is zeer verschillend; dikwijls door particuliere organisaties met het rijk, al of niet met medewerking van gem. en prov. Het plan ontwikkelt zich in de richting van een over lange tijd lopende reeks van voorzieningen, zonder direct verband met het economische ontwikkelingsplan, z Streekcentrum.

Zie: Sociale Zorg (5.2.1955).

OOSTEN, Meelf Sybrens van, jurist (Kiel-Windeweer 25.10.1909-). Advocaat-generaal bij het Gerechtshof te Arnhem. Promoveerde 1938 te Leiden op *De ambtshalve vervolging naar oud-Fr. recht*.

Zie: Repert, no. 116

OOSTENBRUG, Pieter, boer (Veenklooster 4.1.1916-). Volgde cursussen op landbouwgebied, kreeg enige schilderlessen, knutselt. Kwam in contact met A. Bohmers, die een groep jonge mensen motiveerde voor houtsnijden. Bereikte hierin grote handvaardigheid. Werkstukken: o.a. kapstokken, naaidozen, broodplanken. Bij ambachts*- noch volkskunst* in te delen.

Zie: Heerenv. Koer. (11.3.1949).

OOST- EN WESTDONGERADEEL, Polder van. Waterschap in O.e.W. (bijna 1200 ha). Gewoonlijk ingedeeld bij de groep der zeeverende* waterschappen - vanwege de Ezumazijl — beheert de polder allereerst de afzonderlijke boezem van O.e.W., aanvankelijk enkel door natuurlijke afstromingswerken, na 1931 mede door het elektrisch gemaal 'de Donge-radielen' te Ezumazijl. Bovendien is het werk later uitgebreid, doordat in het gebied liggen de kleinere waterschappen (o.a. de Kolken) hun taak aan O.e.W. overdroegen. Eerst bestuurd volgens een 'Contract van inpoldering', door Ged. Staten goedgekeurd 1.2.1821. Sinds 1859 volgens een door Prov. Staten vastgesteld reglement.

Zie: Ts. v. h. Kon. Inst. van Ingenieurs (1876-77).

OOSTERBAAN, Heere, doopsgez. leraar (Harlingen 3.1.1736-18.9.1807). Stond te Makkum (1760-61), was hoogl. aan de doopsgez. kweekschool te Amsterdam (1761-86), predikant te Harlingen (1786-1807). Leermeester van Fr. Hoekstra*.

Zie: N.B.W. II, 1025-1026.

OOSTERBAAN, Wiebren, boer-landbouwspecialist (Tjummarum 15.12.1887—).

Sedert 1917 boer in zijn geboorteplaats; voorzitter Fr. Mij. van Landbouw (1931-39. 1946-48); prov. voedselcommissaris (1939); door de Duitsers ontslagen.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 501-503.

OOSTERBIERUM (Fr.: *Easterbierrum*; z Bierumen). Dorp in Barradeel (890 inw.). Landbouw. Herv. en geref. kerk. Chr. kleuter- en chr. nat. lagere school.

Zie: Leeuw. Cour. (16.4.1925); Algra, De Historie III, 187-205.

OOSTERBUREN, z Schiermonnikoog.

OOSTERDIJK. Naam van dijkvak O. van Hindeloopen en van een deel van de vroegere binnendijk* door Sneek.

OOSTEREND (Fr.: *Easterein*). Terpdorp in Hennaarderadeel (880 inw.). Herv. en geref. kerk. Chr. kleuteren lagere school. Veeteelt. Zuivelfabriek. Grasdrogerij. Romeins aardewerk (2de en 3de eeuw). Vroeg bedijkt gebied, zgn. 'Eiland van O'. In de 19de eeuw in omvang overvleugeld door Wommels. Herv. kerk (14de eeuw) bevat nog delen van misschien 12de-eeuwse voorganger in de (1953 gerestaureerde) sacristie*. Merkwaardige zerken, fraaie kraak (z Oksaal). z Roodhuis.

Zie: Algra, De Historie II, 255-268; Repert., 205.

Oosterender hoep. Ringdijk van de Oosterenderpolder (Z.O.-Hennaarderadeel), z Hoep. Zeer oude zeedijk, wrsch. 10de eeuw. In de hoep Hidaarder- en Sanlaansterzijlen, vroeger ook Riensterzijl. Een deel van de hoep hoort sinds eeuwen tot de Slachte*.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 146-215.

OOSTEREND. Buurschap op Terschelling, O. van Hoorn, waaronder het valt (124 inw.). Einde van de verharde weg.

Straatweg naar het strand, waaraan de reddingbootschuur; op enige afstand het veldbiologisch station van de Stichting Wetenschappelijk Duinonderzoek. Fietspad van de dwarsdijk naar de Bosplaat.

OOSTERGA, Cyprianus Regneri ab, jurist (Frl. 1614-Utrecht 25.10.1687). Studeerde te Groningen, Leiden en Utrecht, werd aldaar 1641 hoogl., 1670 prof. Iuris primarius. Valt op doordat hij behalve aan Romeins ook aandacht aan inheems, canoniek en leenrecht gaf.

Zie: N.B.W. II, 1179-1180.

OOSTERGO. O. go* in de staatsrechtelijke indeling* van Westerlauwers Frl., nagenoeg overeenstemmend met het derde Zeeland*. Vormde landschappelijk maar ten dele een eenheid.

De omvang schijnt vóór 1500 veranderlijk te zijn geweest. Toch valt e en kern aan te wijzen, bestaande uit Winninghe, dat twee districten* omvatte, nl. de N. niogene* (Dongeradeel, Ferwerderadeel en Dantumadeel niet inbegrip van Kollumerland) en de Z. niogene, genoemd de Leppa* (Leeuwarderadeel, Tietjerksteradeel wrsch., met inbegrip van Smallerland en Idaarderadeel, waarin nog Rauwerderhem). Niettemin gingen

met dit duidelijke *O.* in engere zin andere rechtseenheden samen onder deze naam, nl. soms Achtkarspelen en Bornego* (bijv. ca. 1400, volgens het traktaat der Zeven Fr. Zeelanden en volgens Jancko Douwama*). Na 150013 *O.* als 'kwartier*' gefixeerd op het oude Winninghe plus Achtkarspelen. → Indeling.

Zie: M. P. van Buijtenen, De Leppa (1944), 16 e.v.

Register van geestelijke opkomsten. In 1580-81 deden de Fr. Staten onderzoek naar het bezit van de kerk in *O.* Het register, opgemaakt door de commissarissen Otto Swalue* en Sybolt v. Aysma, is 1888 door J. Reitsma* uitgegeven. Het laat zien wat verloren is gegaan in 1580 en wat gebleven is; het tekent de houding van de oude pastoors en vertelt van onderwijs, de armenverzorging enz.

OOSTERHOF, Antoni Pieter, technisch hoofdamtenaar (Kollum 9.4.1896-). Orgelhistorische publikaties in periodieken.

Wrk.: (met A. Bouman) Handb. orgelbouwkunde (1956).

OOSTERHOFF. Vervenersfamilie uit Oldeholtspade en Wolvega. Enige leden sedert 1844 directeur van het begrafenisfonds Memento Mori en de daar 1858 uit voortgekomen Alg. Fr. Levensverzekeringmij.

Zie: Ned. Patr. XXIV (1938), 218; Wie is dat (1956), 453.

OOSTERLAUWERS FRIES. In de Oudfr. periode vormt de Lauwers de voornaamste dialectgrens. Het *O.F.*, dat tot de rechteroever van de Weser reikt, kent in de verschillende gouwen nog weer dialectische groeperingen. In plaats van *O.F.* zegt men ook Oostfries.

Zie: W. L. v. Helton. Altostfriesische Grammatik (1890).

OOSTERLITTENS (Fr.: *Easterlittens*, uit *Lettinghe*; ens*-naam). Dorp in Baarderadeel (566 inw.). Kerk uit 12de eeuw, sacristie* uit de 14de. Hier stond Balthasar Bekker*, wiens vrouw en vier kinderen in de kerk begraven liggen. De straatnaam 'De Bran' herinnert aan de 1868 afgebrande korenmolen. *O.* kreeg 1888 een coöp. zuivelfabriek. De bekende waterherberg Hulkenstein is 1932 afgebroken.

Zie: Leeuw, Cour. (17.6.1885); Repert., 205.

Paaltje van Oosterlittens. Zeer bekend Fr. sprookje, gelokaliseerd te *O.*, Arum, Akkerwoude en elders.

Een arme schoenmaker uit *O.* droomt drie nachten achter elkaar, dat hij op zekere brug in Amsterdam zijn geluk zal vinden. Hij reist erheen en treft daar op de avond van de derde dag een bedelaar, wie hij zijn droom vertelt. Deze deelt de schoenmaker mee wel eens te hebben gedroomd van een pot met geld, die ergens in Frl. onder een paaltje begraven zou zijn. Thuisgekomen vindt de schoenmaker inderdaad een schat onder een paaltje in zijn tuin. Later leest de dominee op de pot, dat er daaronder nog een is. De tweede pot bevat nog meer geld dan de eerste.

Buiten Frl. is het verhaal in Grijpskerk opgetekend; een verwante historie (Dordrecht,

Kampen) komt al voor bij Johannes Fungeri* de Leovardia (1578). Een overeenkomstig verhaal (Bagdad. Cairo) bij de Perzische dichter Rûmi (1207-73) en in de Chassidische Bücher (M, Buber).

Zie: Baerderadiel (1957). 118-220.

OOSTERMEER (Fr.: *Eastemar*). Dorp Z.O. van Bergumermeer in Tietjerksteradeel (1306 inw.). Oude dorpskern lag op het Hoogzand*, doch door veengraverij in het Witveen* en in het Leijengebiet sedert de 16de eeuw viel het dorp uiteen in het oude boerendorp en een veenkoloniale buurt rond een insteekhaven aan de Luts*, waar tot ca. 1750 turfhandel en -schipperij welvaart brachten.

Daarna handel in produkten van de nieuwe landbouwgronden. Was ver buiten Frl. vermaard om zijn zomer- en herfstpaardenmarkten. Thans rustig dorp. Op het Hoogzand staat eenzaam de 14de-eeuwse toren. Herv. en geref. kerk; openb. lagere en chr. nat. school; naaischool.

Zie: B. R. Veltman, *O.* (1924); Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 205; Fr. Dagbl. (n, 18, 25.8.1956).

OOSTER-NIJKERK (Fr.: *Easter-Nijtsjerk*). Dorp (1045 inw.) in het noordwesten van Oostdongeradeel. Als uitzondering is deze gem. geen terpdorp, maar een jonger streekdorp. Op het kerkhof het graf van Foeke* Sjoerds. Herv. en geref. kerk.

Zie: Algra, De Historie III, 20-37.

OOSTERPOLDERZEEDIJK. Zeedijk van de **O.-Holwerderpolder**, aangelegd 1580. Sluit bij het Veerhuis aan op de zeedijk van de W.-Holwerderpolder. De door de aansluiting gevormde inham (voormalig haventje) wordt Hals genoemd.

OOSTERPOORTZIJL. Keersluis te Sneek in de stadsgracht bij Oosterpoort. Vroeger deel van de Scher-hemsterdijk. Tegen 1900 vervallen.

OOSTERVELT, Jan Melghers, zilversmid (Harlingen 1583-Lwd. 1667). Meester te Lwd. (1661). Avondmaalsbeker met voorstelling van de Dordtse synode en o.a. Joh. Bogerman* in Fr. Museum. → Avondmaalszilver.

Zie: Voet, 33.

OOSTERWIERUM (Fr.: *Easterwierrum*; wrsch.: op de Oosterwieren*). Dorp in Baarderadeel (379 inw.). Oorspronkelijk een terpdorp, later naar weg en vaart verlegd.

Van de 1905 gesloopte kerk rest nog de spitse toren (ca. 1200?). Openb. lagere school. In de 'Brêgebuorren' (Bruggeburen) de r.k. kerk (*O.* is een r.k. enclave in het overwegend vrijzinnige Baarderadeel). Enige industrie (timmerfabriek). Onder *O.* de Dille, vroeger ijsherberg*. → Dorpskernvorming.

Zie: Hepkema Memories, 142; Reg. Leeuw. Cour., 55; Repert., 205.

Oosterwierumer oudvaart. Boezemwaterschap* in Baarderadeel en Hennaarderadeel. Opgericht 1918 (3400 ha).

Doel: regeling van waterstand en verkeersgelegenheid. Voorzitter benoemd door Ged. Staten. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

OOSTERWOLDE. Sinds 1886 hoofdplaats van Oost-stellingwerf (3912 inw.). Buurschappen: Venekoten, Boekhorst, Buttinga, Lage Duurswoude, Medhuizen, Klazinga, de Poel, Weper, Weperpolder, de Knolle, Jardinga, Prandinga, Steginga, Nanninga, Drie Tolhekken. Voor 1850 onbelangrijke plaats, met in het midden het oude landhuis, de Barelds- of Oostenburg, woonplaats van de grondeigenaarsgeslachten Barelsen, Gasinjets, Prakken, Van der Sluis. Goederentramlijn naar Steenwijk en Smilde. Herv. kerk en kapel. Geref. en r.k. kerk. Openb. lagere school, school met de bijbel, school voor chr. voortgezet onderwijs, lagere landbouwschool, uloschool, B.L.O.-school, kleuterschool, rijks-H.B.S., bejaardencentrum 'Rikkinga's Hof', r.k. verpleegcentrum Marienhof. Veel onkerkelijkheid. P.v.d.A.-meerderheid. Taal: $\frac{1}{3}$ Fries, $\frac{2}{3}$ Stellingwerf s. Grote coöp. zuivelfabriek, coöp. malerij. Lichte metaalindustrie, koopcentrum. Voor het wapen → Dorpswapens.

Zie: Leeuw. Cour. (2, 13.7.1928); Repert., 205; Algra, De Historie II, 132-142.

OOSTERZEE (Fr.: *Eastersé*). Dorp in Lemsterland, Z. van het Tjeukemeer (1002 inw.). Ned. herv. kerk (1860; de oude kerk met klokhuis stond elders), geref. kerk, chr. kleuter- en lagere school, openb. lagere school. Zuivelfabriek.

Tot O. behoorde voorheen Oosterzeeïnger land, een uitgestrekt complex hooilanden, in de 19de eeuw verveend (thans Bantega*). O.. dat zich vroeger tot de Zuiderzee uitstreckte, had nog in de 18de eeuw het rechthuis der grietenij. Geboorteplaats van Menso Poppius*. Graaf Willem I van Holland bouwde hier 1197 een slot.

Zie: Vr. F. XLII (1955), 7-13; Hepkema Memories, 443; Reg. Leeuw. Cour., 55.

OOSTFRIESLAND. Landschap m het Duitse Nedersaksen tussen Dollart en Jade (3119 km², met ca. 368750 inw.). Bestaat uit een zandstreek ('geest') met een kleirand ('marsch') en grote veengebieden; met voor de kust een zevental Waddeneilanden. De voornaamste steden zijn Emden, Aurich, Norden, Esens, Wittmund, Leer, Weener. De Eems en de Leda zijn de belangrijkste rivieren. Het geïsoleerde gebied bestond in de M.E. uit deellandschappen (Emsigerland-Emden, Brokmerland*-Aurich, Norderland—Norden, Harlingerland-Esens, Mormerland-Leer, Reiderland-Weener, Östringen, Wangerland en Riustringen*). Door de Cirksena's* ontstond er een graafschap. Edzard* I (1491-1528) had veel contact

met de Ommelanden en Westerlauwers-Frl. Emden* was in de 16de eeuw een vluchthaven. De bevolking is oorspr. Fr., maar het Nedersaksisch ('platt') is volkstaal. De Upstalboom* bij Aurich, hoofdplaats van het 'Regierungsbezirk', is nog steeds nationaal-Fr. centrum, z Saterland.

Zie: H. Reimers, Ostfrl. bis zum Aussterben seines Fürstenhauses (1925); C. Woebcken, Kurze Gesch. Ostfrl's (1949); H. Thomas, Ostfrl., eine geogr. Heimatkunde (1952); Gerh. Siebels, Führer durch Ostfrl. u. seine Seebäder (1955).

OOSTHEM (Fr.: *Easthim*; *hem*, afgegrensd stuk). Dorp in Wymbritseradeel, Z.W. van Sneek, aan de Wymerts (476 inw., van wie 176 te Nijeziyl). Herv. en geref. kerk. Veeteelt. Zuivelfabriek te Nijeziyl. Buurschap Pikeziyl langs de Hemdijk bij het Pike-meer.

Zie: Hepkema Memories, 214; Algra, De Historie III, 245-263.

OOSTHOEK, z Oude-Bildtdijk.

OOST-HOLWERDERPOLDER. Vroeger: Oosterpolder Zeedijken onder Holwerd. Zeewerend* waterschap in Westdongeradeel (232 ha). Ontstaan 1580 door bedijking van aanwassen buiten de zeedijk van de Contributie Zeedijken van Westdongeradeel. Vóór 1856 was het onderhoud van de dijk partieel volgens door Ged. Staten vastgestelde Instructie van 1721. Prov. Staten stelden 1856 een waterschapsreglement vast, dat het onderhoud aan het waterschap opdraagt, op gemeenschappelijke kosten. Tot 1943 werd de omslag echter over de ingelanden verdeeld in evenredigheid met het aantal strekkende meters zeedijk, waarmee ieder belast was. Thans wordt de omslag geheven naar de kadastrale grootte. Voor de afwatering is deze polder, tegen betaling, aangesloten op de Polder van Oost- en Westdongeradeel. Voor het wapen → Zeewerende waterschappen.

OOSTING, Bieruma. Tak van het Drentse geslacht Johannes O., sedert 1815 in Frl., waaruit Jan Bieruma O. en diens kleindochter A. J. W. (Jeanne) Bieruma O.

Zie: Ned. Patr., 20 (1931-32), 169.

—, **Adriana Johanna Wilhelmina** (Jeanne) Bieruma, schilderes en grafisch kunstenaar (Lwd. 5.2.1898-). Woont te Amsterdam. Opleiding: Kunstnijverheidsschool Haarlem, Albert Roelofs, Ac. v. Beeldende Kunsten te Den Haag; in Parijs Stanley Hayter en Buckland Wright. Werkte in Nederland, Frankrijk, Spanje, Engeland, Italië.

Maakte ca. 150 boekmerken, ontwierp kinderopstzegels, illustreerde o.m. Poe en Baudelaire. Schilderde vooral landschap, interieur, stillevens. Tekent graag dieren (bijv. in circus). Een levendige geest met fantasie en gevoel voor het eigentijdse.

Zie: J. Schwenke, Ex-libris naar 30 tekeningen van A.J.W.B.O. (Maastricht 1929); idem, tweede serie (Maastricht 1934); A.M.W.J. Hammacher, Stromingen en persoonlijkheden (Amsterdam 1955).

—, **Johannes Bieruma**, burgemeester (Lwd. 3.9.1816-Heerenveen 21.7.1885). Burgemeester van Weststellingwerf; conservatief kamerlid (1852, 1853-58); statenlid (1853-65, 1872-74); burgemeester van Lwd. (1871-77).

Zie: N.B.W. VIII, 1243-1244.

OOSTMAHORN (Fr.: *Oastmahorn*; plaatselijk: *De Skâns*). Gehucht in Oostdongeradeel N.O. van Anjum. Bootverbinding met Schiermonnikoog en ligplaats van de reddingboot Insulinde.

Zie: Ons Zeewezen XXVIII (1929), 271 e.v.; Reg. Leeuw. Cour., 56.

OOSTRUM (Fr.: *Eastrum*; um*-naam). Dorp (290 inw.) in het zuiden van Oostdongeradeel. Herv. kerk, Z. van O. aan het Dokkumerdiep een steenbakkerij.

Zie: Leeuw. Cour. (9.3.1926); S. E. Wendelaar Bonga, Oer Eastrum... (1942).

OOSTSTELLINGWERF. Gem. in het zuidoosten, een der Stellingwerfen* (vgl. hierna onder Geschiedenis), oudtijds de negende grietenij van Zevenwouden*. Behalve de hoofdplaats Oosterwolde behoren ertoe Appelscha, Ravenswoud, Haulerwijk, Waskemeer, Haule, Donkerbroek, Oldeberkoop, Nijeberkoop, Makkinga, Elslo, Langedijke, Fochtelo.

WAPEN : 'Van zilver, beladen met een griffioen van keel, gekeerd naar de linkerzijde van het schild, hebbende tussen de voor- en achterpoten een rode bal, beladen met een gulde star'. → Grietenijwapens. Dorpswapens noch gemeentevlag bestaan.

BEVOLKING. In 1714 had O. een bevolking van 1766 zielen; in 1848 5814 en op 1.1.1958 bedroeg het aantal 18137.

TAAL. Uit de in 1955 gehouden enquête betreffende de taal van de schoolgaande kinderen blijkt dat 52 pct. Fr. sprekend is. Waskemeer (bij Haulerwijk), Haulerwijk en Donkerbroek hebben een hoog percentage Fr. sprekers, resp. 96, 90 en 86 pct. Zowel in Ravenswoud (bij Appelscha) als in Haule spreekt $\frac{2}{3}$ van de bevolking Fr.; in Oosterwolde $\frac{2}{3}$, in Appelscha $\frac{1}{4}$ van de schoolgaande bevolking. Stel-lingwerfs* wordt gesproken in Appelscha en Oosterwolde (61 pct.), in Langedijke (84 pct.) en Oldeberkoop (96 pct.).

KERKELIJKE EN POLITIEKE SITUATIE. In 1957 waren van de 18 035 inw. Ned. herv. 9410, geref. 3255, r.k. 156, doopsgez. 80, evang.-luth. 10, remonstrants 5, overige 241, buitenkerkel. 4878 inw. Bij de verkiezingen voor de tweede kamer in 1956 verkreeg de P.v.d.A. 50,9 pct. der stemmen, A.R.P. 16,9, C.H.U. 12,4, V.V.D. 9,8, C.P.N. 7 en de K.V.P. 1,2 pct. Gemeenteraad (1958): 8 P.v.d.A., 3 A.R.P., 2 C.H.U., 3 V.V.D., 1 C.P.N.

ONDERWIJS. In de gem. zijn er behalve de gewone lagere scholen twee scholen voor buitengewoon lager onderwijs (Oosterwolde, Appelscha), twee

uloscholen (Oosterwolde, Waskemeer), twee landbouwhuishoudscholen (Oosterwolde, Oldeberkoop), twee lagere landbouwscholen (Oosterwolde, Oldeberkoop), een lagere technische school (Oosterwolde), een Rijks-H.B.S. (Oosterwolde).

VORM EN GROOTTE. De vorm van de gem. is, tenminste als men de lange uitloper naar Oldeberkoop buiten beschouwing laat, ideaal. De hoofdplaats Oosterwolde ligt in het middelpunt van een cirkel met een straal van 10 km, waarbinnen bijna alle grote dorpen vallen. Met Opsterland behoort O. tot de grootste gemeenten van het land. Opp. 22 547 ha.

GRENZEN. In het noorden grenst O. aan de gemeenten Heerenveen en Opsterland, in het oosten en zuidoosten aan de prov. Drente (gem. Norg en Vledder); in het zuiden en zuidwesten aan de gem. Weststellingwerf. De grenzen van O. zijn al van oudsher bepaald door natuurlijke omstandigheden. De noordgrens wordt gevormd door de middenloop van de Tjonger, thans Tjongerkanaal; de zuidgrens voor een deel door de bovenloop van de Linde en haar zijriviertje de Volle Rijten; de noordwestgrens loopt recht door de hooilanden van de Tjonger naar Donkerbroek, dwars door het veld aldaar en de Duurswoudemerheide door het ontgonnen Mandeveld onder Bakkeveen; de oostgrens loopt als kaarsrechte scheiding dwars door het gedeeltelijk vergraven hoogveenveld van Fochtelo; de zuidgrens wordt gevormd door de bossen ende heidevelden tussen Appelscha en Diever en bereikt ten zuidwesten van Elslo het brongebied van de Linde.

HOOGTE EN AFWATERING. De bodem van O. is een uitloper van het Drents plateau. Er zijn enkele hoge zandruggen, nl. die van Haule-Donkerbroek-Jubbega en die van Oosterwolde-Makkinga-Oldeberkoop. In de tussenliggende slenken hebben zich hoge venen gevormd, nl. het veenveld van Haule (Haulerwijk-Waskemeer, thans geheel vergraven). Uit de Haulervenven ontspringt de Tjonger. De Linde ontspringt op de W. gelegen Tronderhoogte van de zandrug Makkinga-Oldeberkoop en loost bij de Kuinder in het IJselmeer. De hoogte van de ruggen in O. varieert van 2,6 m-4 m N.A.P. De hoogste terreinen zijn de Appelschaaster bossen en duinen (8,26 m N. A.P.), de dalgronden en vergraven venen van Appelscha (ca. 12 m N.A.P.), de hoge venen van Fochtelo (7,5-11 m N.A.P.), de hoge zandgronden rondom Oosterwolde (8,5-9 m N.A.P.). De laagste gronden liggen bij de Haulerwijkstervaart, W. van Donkerbroek, Beven Tjonger Grootdiep, in het stroomgebied van het Tjongerkanaal bij Oldeberkoop aan de benedenpanden van de Opsterlandse Compagnonsvaart. De afwatering vindt plaats via de veenkanalen, de Haulerwijkster vaart, de Opsterlandse Compagnonsvaart, het Tjonger-Grootdiep en het Tjongerkanaal, de Linde, alles in de richting O.-W.

GRONDSOORTEN. De diluviale ondergrond komt in O. nergens aan de opp., evenmin de preglaciale lagen, of de glaciale. Wel liggen de keileemhoudende lagen vaak dicht onder de bouwvoor

en het leem wordt door erosie van de riviertjes ook wel naar elders gebracht. Daardoor ontstaat een goede kwaliteit grond, vooral de leemhoudende gronden ten oosten van Oldeberkoop, ten westen van Tronde en Elslo en sommige dalgronden bij Fochtelo en Nieuw Appelscha. Het grootste deel van de gem. kent echter de fluvioglaciale gronden met de grove zanden van meer dan 2 m dik, bijv. in Oud-Appelscha, onder Oosterwolde, Nijeberkoop. Minder vruchtbare zandgronden liggen bij Weper in de Weperpolder, onder Oosterwolde, ten noorden van de straatweg Donkerbroek-Haule, ten oosten van de straatweg Oosterwolde-Elslo. Goede bouwgronden en weilanden treft men aan bij Makkinga, Middelburen, W.-Donkerbroek, Waskemeer, aan weerskanten van de straatweg door Fochtelo, Langedijke enz. De hoge venen zijn bijna geheel vergraven, behalve een gebied in het Fochteloër veld; het moerasveen treft men aan in de dalen der riviertjes. De kwaliteit van dit moerasveen is verschillend. Onder Appelscha vindt men meer de hoge gronden met de stuifduinen, die echter voor een groot deel zijn vastgelegd en begroeid. Men vindt daar ook het grootste bosgebied van de gem. (1000 ha). De oudste bossen worden aangetroffen onder Oldeberkoop; jongere bossen vindt men onder Ra-venwoud (ca. 200 ha), onder Haule (ca. 100 ha). De gehele bosopp. van O. bedraagt ca. 2000 ha, de woeste grond evenzo ca. 2000 ha van de 22 500 ha.

GEBRUIK VAN DE BODEM. De meeste cultuurgronden in O. zijn uit bos en heide gewonnen. De verhouding van bouw- en weiland is thans 2961 ha akkerbouwgewassen 13372 ha weide (gegevens 1956). Het gehele cultuurland bedraagt ca. 16000 ha. De gewassen die worden verbouwd zijn: aardappelen, rogge, haver, voederbieten en knollen. Appelscha is een pootaardappelcentrum. Het aantal runderen in 1956 was 26284, paarden 1693, schapen 492, varkens 10820, hoenders 90602.

BEROEPSSTRUCTUUR. In 1947 liet O. de volgende beroepsstructuur zien: In de landbouw 59,5 pct., in nijverheid en ambacht 17,6, in handel 7,2, in verkeer 4,5, in vrije beroepen 7,2 en bij onderwijs 1,2 pct. In de jaren 1947-57 nam de nijverheid aanmerkelijk toe (Oosterwolde, Haulerwijk). De agrarische industrie is van grote betekenis: Oosterwolde (een der grootste zuivelfabrieken van Frl.), Oldeberkoop (moderne landbouwverwerkingscoöperatie). Zuivelfabrieken verder in Makkinga, Oldeberkoop, Donkerbroek, Elslo, Haulerwijk. Structuur van de landbouw: veel klein- en middenbedrijf, geen grootbedrijf. Structuur van de industrie: veel kleine industrie. In Appelscha: het sanatorium Beatrixoord* (veel vrije beroepen).

GESCHIEDENIS. Aanvankelijk maakt dit gebied van de Stellingwerven - de zgn. hoge warf*-delen, waar de stellingen* het vrije inheemse recht bewaarden — deel uit van Drente. Vóór 1328 echter zijn deze 12 parochies reeds gescheiden van Drente. Als grietenij was O. deel van het vierde zeeland, en later van de Fr. Zevenwouden. Evenals Drente stond het gebied onder de bisschop van Utrecht, met wie het herhaaldelijk in onmin leefde. De Saksische bevolking leed zeer onder de voortdurende strijd. In 1504 komt het gebied blijvend in Fr. verband, tot 1517 te zamen met de meer W. gelegen gebieden

Weststellingwerf en Schoterland. In 1517 komt er een splitsing en ontstaan O. en Weststellingwerf en Schoterland. In de jaren 1672-73 heeft de gem. bij de inval der Munstersen zeer in de aandacht gestaan (Schansen* bij het Drentse Eén, Donkerbroek, Oldeberkoop). Van 1800-1950 vond een in grote stijl uitgevoerde hoogveenexploitatie plaats. Het aantal Friezen neemt dan toe, zodat het Saksische percentage nu slechts 48 is. Ook de vondsten van de alleroudste geschiedenis zijn buitengewoon talrijk, vooral uit het paleolithicum (het Tjongergebiet), het mesolithicum (Haulerveld) en het neolithicum. Rijke bodemvondsten zijn in het Fr. Museum en het Gronings archeologisch museum.

MONUMENTEN. In de gem. zijn de volgende merkwaardige monumenten: herv. kerk van Oldeberkoop, de molen in Makkinga, oude Saksische boerderij te Nijeberkoop. Bovendien zeer veel natuurschoon.

W., H. G. W. v. D.

Zie: Leeuw. Cour. (18.5.1903); J. H. Popping, Gesch. aantekeningen (1920); idem, Stellingwerf en omstreken door de M.E. (1928); H. J. Bergveld, De Stellingwerfers en hun dialect (Assen 1949); Leeuw. Cour. (6, 11.3.1952; 24.9.1955); T. H. Oosterwijk, De vrije natie der Stellingwerven (Assen 1952); Repert., 212.

OOST-VLIELAND. Enig dorp op Vlieland (661 inw.). Streekdorp; de brede, lommerrijke dorpsstraat met bij het gemeentehuis een dwarsweg die door de bossen naar de zomerhuisjeskolonie Duinkersoord en het badpaviljoen leidt.

Het zgn. Tromphuis, gemeentelijk eigendom, zal na restauratie museum worden. Het raadhuis van 1598 is 1854 gerestaureerd. Aan de Badweg de herv. kerk uit 1647; in het portaal enige walviskaken (vroeger grafzerken). Tegenover de kerk het 1950 gerestaureerde armhuis, nu verenigingsgebouw. Openb. lagere school en kleuterschool. Zeevaartschool in de jaren 20 opgeheven. Vreemdelingenverkeer, staatsbossen en zeewering geven werk. Eigen waterleiding en elektrische centrale, z Vlieland.

OPDIJK. Naam van vele binnendijken*, meest voormalige armdijken*, die door nieuwe indijkingen* niet meer zeewering zijn.

OPEINDE (Fr.: *De Pein*). Streekdorp* in Smallerland (1070 inw.). Tot O. behoren de buurschappen Legauke, Zwartveen en de Kletten. Herv. en geref. kerk; openb. en chr. nat. school. Bij de kruising van Rijksweg 43a en Opeinder kanaal een coöp. zuivelfabriek.

Zie: Fr. Dagbl. (10, 17, 24.11.1956).

Opeinder kanaal. Stroomkanaal, gegraven tussen 1880-90 van Smalle* Eesterzanding naar de Leijen*, met twee vaste bruggen.

OPENBARE SCHOOL, z Schoolwezen.

OPEN DORP. Dorp met vrij losse bebouwing. Hier en daar op de Fr. zandgrond, evenals in Drente. Slicherv. Bath acht het van prehistorische ouderdom; Van Buijtenen noemt het O.D. Eestrum

in zijn oorspronkelijke opbouw 'een klassiek voorbeeld van een Germaanse buurschap' z Dorpstypen.

OP 'E RYD. Vrolijke rijtoer met huifkarren en op paarden op de tweede zondag na Sint-Jan (24 juni) naar de Sint-Janshoek op de Grie (bij Oosterend, Terschelling). Hier werd gedanst en gezongen. Later was de wierschuur het reisdoel. Oorspronkelijk een rijdende processie. Tegenwoordig is O.R. een tocht over de Bosplaat met bont geschilderde huifkarren uit Hoorn, een bij badgasten geliefkoosd uitstapje.

Zie: J. Kunst, Terschellinger Volksleven (²1937), 3-10.

OPKAMER. Bij de Fr. boerderij van het kop-hals-romptype vertrek in de 'foarein*' boven de melkkelder*. Eerst tegen 1700, en wel bij de greidboerderij; door de zuivelfabrieken raakte de melkkelder buiten gebruik. Sommigen achten de boerderij met O. de meest ontwikkelde vorm van het hals-kop-romptype, anderen die met dubbel voorhuis, z Boerderij.

OPMALING. Opvoeren van de slootwaterstand in een polder door uit het buitenwater met een O.s-installatie water in de polder te brengen.

O. dient dus allereerst om in de zomer voldoende water in de sloten te houden voor drinkwater voor het vee en voor veekering. Ligt de polder diep genoeg, dan is het mogelijk door inlaten van water (bijv. uit de Fr. Boezem) de sloten op peil te houden. Ligt de polder niet diep genoeg of wil men de slootwaterstand extra hoog opzetten, dan is O. noodzakelijk.

Ook bevordert O. de watervoorziening van de gewassen; bij verhoging van het slootwater wordt de grondwaterstand hoger of zakt althans niet al te diep weg. De doorlatendheid van de grond moet dan zo groot zijn, dat het water uit de sloten het land binnendringt. In het algemeen is dat niet het geval. Dan moet men dus uit de sloot een infiltratie*-systeem aanleggen of kunstmatige beregening* toepassen.

OPPEDIJK, Walle Melis, houthandelaar (IJlst 13.8. 1834-10.3.1893). A.R. Statenlid (1865-93), tweede-kamerlid (1889). Richtte Antifloreenverbond mee op (z Floreenplichtigen); pleitte voor versterking der zeedijken, streed voor chr. nat. onderwijs.

Zie: N.B.W. X, 692.

OPPENHUIZEN (Fr.: *Toppenhuzen*, huizen bij het Op, een hoogte). Streekdorp langs water en oude weg Sneek—Uitwellingerga in Wymbritseradeel (764 inw.). Herv. kerk (1695), geref. kerk. Twee chr. lagere scholen. Veeteelt op de lage gronden noordwaarts tot de Houkesloot en westwaarts tot Witte en Zwarte Brekken. Zeilschool. → Pikschieten.

Zie: Repert., 205; Fr. Dagbl. (17, 24, 31.3., 7.4.1956). Oppenhuizen c.a. Boezemwaterschap* (1912) in Doniawerstal, Sneek en Wymbritseradeel (1270 ha). Doel: regeling van waterstand en vaargelegenheid.

OPPERVLAK. Frl., dat velen vaak voor vragen stelt, heeft blijkbaar ook een moeilijk vast te stellen O. Aangenomen mag worden dat een streven naar gebiedsuitbreiding hierbij niet voorzit. Hierboven en hieronder enige cijfers in ha.

Boezem. Het boezemgebied beslaat ongeveer 320500 ha. Het omvat bijna het hele gewest, behalve de Dongeradelen (13260 ha) en een klein gebied ten zuidwesten van Appelscha (2000 ha).

Van het boezem gebied ligt 305 351 ha in Frl. 10 103 ha in Groningen, 3250 ha in Drente en 1 874 ha in Overijssel. Het hoger gelegen O.-zandgebied, dat door sluizen op de boezem afwatert, omvat 87 500 ha. De Fr. boezem heeft verreweg het grootste boezemgebied in geheel Nederland. Het water-O., dat in open verbinding met elkaar staat, is bij een boezemstand van 0,20 m + F.Z.P. 14000 ba; bij 0,45 + F.Z.P. 21 300ha,omdat er dan ruim 1900 ha boezemstand en 5400 ha zomerpolder onderloopt (F.Z.P.= Fries Zomerpeil 0,66-N.A.P.). De opp. waterberging bedraagt dan $21\,300 / (320\,500 - 21\,300) = 1 / 14$

Dit is gunstig in verhouding tot andere boezems. Westerkwartier in Groningen bijv. 94 000 ha, opp. waterberging 1/75.

OPSTALBOOM, z Upstalboom.

OPSTERLAND (Fr.: *Opsterlân*, het land der opgezetenen of op de hoge gronden wenenden). Gem. in het zuidoosten, vroeger de tiende en laatste grietenij der Zevenwouden, waartoe het sinds ca. 1500 behoorde. Tot de gem. behoren naast de hoofdplaats Beetsterzwaag de dorpen Olterterp, Ureterp, Sie-gerswoude, Bakkeveen, Wynjeterp, Hemrik, Lippenhuizen, Gorredijk, Kortezwaag, Langezwaag, Luks-woude, Terwispeel, Tynje, Nij Beets, Friese Palen, Duurswoude.

GEMEENTEWAPEN. Van 'zilver, beladen met vijf populierbomen op een grond van synople, over denwelken loopt een haas van keel, vervolgd wordende door een hond van dezelfde kleur, waarvan slechts het voorste gedeelte zichtbaar is'. Vóór ca. 1739 ontbrak deze hond. → Grietenijwapens.

GEMEENTEVLAG (1957) bestaat uit vier blokken in de kleuren rood, wit, wit en groen.

BEVOLKING. In 1880 had O. 14568 inw.; in 1929 was de 20000 nog niet bereikt (1980), terwijl er op 1.1.1958 20460 inw. waren. De groei is dus gering en in 1956 was er zelfs een daling met 126 zielen die zich in 1957 voortzette. O. is overwegend agrarisch, al neemt de industrie (Gorredijk) de laatste jaren toe: metaal, kindervagens, zuivelwerktuigen. Veestapel (1956): 32893 runderen, 2103 paarden, 1582 schapen, 6726 varkens en 105808 hoenders. **TAAL.** Blijkens de enquête 1955 spreekt 96 pct. der schooljeugd Fr. In

Nij Beets wonen nog enkele bejaarden, die naast het Fr. ook het zgn. Tjalberders of Oertsjongersk spreken, de taal der Stellingwerf se of Overijsselse veenarbeiders in de 19de eeuw. Weldra zullen deze dialecten in O. uitgestorven zijn.

KERKELIJKE EX POLITIEKE SITUATIE. Op 1.1.1957: Ned. herv. 27,5 pct., geref. 18,9, doopsgez. 1,4, r.k. 0,9, overigen 3,8, geen kerkgenootschap 47,5 pct. De onkerkelijkheid, die in O. al oud is en in de jonge veendorpen in het westen aanzienlijk groter is dan in de oude zanddorpen, is in Lukswoude 71 pct. Tweede-kamerverkiezing in 1956: K.V.P. 0,7 pct., P.v.d.A. 51,2, A.R.P. 17,7, C.H.U. 7, V.V.D. 11,4, C.P.N. 8,3, S.G.P. 0,1, G.P.V. 2,8, N.U. 0,3, N.O.U. 0,5. De gemeenteraad telt 19 leden van wie 3 A.R.P., 2 C.H.U., 1 C.P.N., 3 V.V.D., 9 P.v.d.A., 1 P.S.P.; de soc. unie heeft geen zetels meer.

VORM EN LIGGING. O. heeft een langgerekte vorm en reikt van de prov. grens met Groningen en Drente tot een punt 2 km ten oosten van de plaats Heerenveen. Grootste lengte 27,5 km (Allardsoog—Zestien Roeden), grootste breedte 14 km (N.O. van Warniahuizen - ten zuiden van Jonkersland). Delen van de grenzen in het noordoosten en zuiden werden vroeger gevormd door hogevenen en na de vervening door rechte lijnen, de vroegere veenscheidingen*.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De gem. valt uiteen in twee ruggen ten noorden en ten zuiden van het Koningsdiep, ook Boomen Oud-Diep. De lijn van N. A.P. loopt slechts door een klein deel van O.; van Zestien Roeden-Langezwaag-Terwispel- (Oud) Beets, om in de richting Boornbergum O. te verlaten. Het hoogste punt op de N. zandrug is 6,5 m + N.A.P. (Ureterp, bij hoek Bûtewei-Mounleane), dat op de Z.rug + 11,5 m N.A.P. (duinen Bakkeveen). De afwatering is op het westen gericht, via het Koningsdiep en de Nieuwe Vaart. Het Z. deel stroomt af via de O.se Compagnonsvaart en komt bij Gorredijk op de Fr. boezem. De benedenloop van het Koningsdiep is op tal van plaatsen afgedamd. De wateroverlast, waar het dal van deze stroom in regenperiodes aan blootstaat (mede een gevolg van ontginningen langs de bovenloop), deed plannen voor een verbinding van het diep met de Drait bij Olterterp ontstaan, waarmee een omvangrijke ruilverkaveling* gepaard zal gaan. In O. liggen gedeeltelijk de volgende veenpolders: vierde en vijfde, zesde en zevende Veen-district, de Deelen, de Groote Veenpolder van O. en Smallerland. Het voornaamste boezemwaterschap is het Oud-Diep (1504 ha).

GRONDSOORTEN. Op de ruggen ligt overwegend dekzand aan de opp. In het noordoosten en zuiden is het hoogveen geheel af gegraven; daar liggen veenontginningsgronden. In het westen vindt men vergraven laaggelegen veengronden, terwijl in het uiterste westen het laaggelegen veen door een meer of minder knippig kleilaag je is af gedekt. Stuifzanden treft men aan tussen Bakkeveen en Allardsoog, terwijl zich ook bij Siegerswoude (Beakendyk) stuifduinen bevinden.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Ook in O. is tegenwoordig het zandgebied grotendeels als grasland in gebruik. In 1956 had O. 16 521 ha grasland tegen 1093 ha landbouwgewassen, alsmede 25 ha tuinbouw (plus 1 ha onder glas). In Beetsterzwaag-Olterterp, Lippenhuizen-Hemrik en Duurswoude-Bakkeveen vindt men

bossen, die zowel voor de houtteelt als voor de recreatie betekenis hebben. Het toerisme is voor O. belangrijk (centra Beetsterzwaag-Olterterp en Bakkeveen).

GESCHIEDENIS. O. komt onder de huidige naam voor het eerst in 1395 (verdrag met bisschop van Utrecht) voor, maar in 1313 heette het Superhaudmar(e), waaraan een Oudfr. Buppa Haudmar(e) beantwoord moet hebben (z Haudmere). Super Haudmar(e) komt ook voor op een zegel, dat O. nog in 1418 en 1425 gebruikte, hoewel de grietenij zich toen al O. noemde. O. had geen kloosters, maar wel een belangrijke uithof* van Mariëngaarde in Bakkeveen (Mariënhof) en een kleinere van Smalle Ee te Siegerswoude (Voorwerk). Met andere grietenijen in de Zuidoost hoek heeft O. lang weerstand geboden aan de Saksische hertogen en Karel v. Het stond in de 80-jarige oorlog en in 1672-74 herhaaldelijk bloot aan invallen van de vijand, tegen wie het slechts gedeeltelijk door in 1593 door de Staten opgeworpen schansen* (Fr. Palen, Zwartedijk, Breeberg) werd beveiligd. Na 1550 begon de exploitatie van de hoge venen, die langs de O.se en de Drachtster Compagnonsvaart nieuwe dorpsgedeelten alsmede de veenkolonie Gorredijk deden ontstaan. Mede door de winsten uit deze veenderij ontwikkelde zich een grootgrond bezit* dat eerst inheems was, later merendeels in niet-Fr. handen kwam. In deze eeuw nam dit bezit weer af. De toestand der M.E., toen O. vrijwel alleen eigenerfde boeren kende, kwam niet terug. Sedert ca. 1750 begon van het westen uit de turfgraverij in de lage venen, waaruit ca. 1870 de nieuwe dorpen Tynje en (Nij)Beets opkwamen. M., S. J. v. d.

Zie: H. G. W. v. d. Wielen, Een Fr. landbouwveenkolonie (Amsterdam 1930); Sociale en economische problemen van de gem. O. (ETIF-rapport 1951); S. J. v. d. Molen, Opsterlân, skiednis fan in Wâldgrietenij (1958); Reg. Leeuw. Cour. 56; Repert., 205-206.

OPSTERLANDSE COMPAGNONSVAART. Vaarwater van Gorredijk over Oosterwolde naar de Drentse grens bij Appelscha, aldaar door de Damsluis verbonden met de Witte Wijk en de Drentse Hoofdvaart.

Door negen schutsluizen in acht panden verdeeld; diepte 2 m; beheer bij de prov. Gegraven voor de verveningen* in Opsterland en Ooststellingwerf. Na de opkomst van het wegvervoer van minder betekenis.

OPSTREK. Het recht van O. is het recht op de onverdeelde gronden in een dorp. Dit recht wordt verbonden geacht aan de zgn. doorgaande* plaatsen, boerderijen die in rechthoekige kavels verdeeld zijn en waarbij het land dat het verst van de boerderijen verwijderd is op den duur door die boerderijen kan worden geoccupeerd ('opstrekken'). Men vindt ze in Frl. in de streken rond het Bergumermeer, in het oosten van Ooststellingwerf en in Gaasterland met de naburige delen van Hemelumer Oldeferd. Het is in Frl. echter niet steeds het verst van de boerderij verwijderde deel, dat als

meenschar* onverdeeld bleef en waar het recht van *O. gold*.
Zie: Vr. F. XL (1950), 37-67; XLI (1953), 94-104.

OPWAAIING. opstuwing van het water door de wind; afhankelijk van de kracht van de wind en van de strijklengte, d.w.z. de lengte van het vrije water-opp. gemeten in de richting van de wind. Op de Fr. meren is bij storm een *O.* van 7 cm per km genoteerd. Door *O.* kan het verschil in waterstand tussen Staveren en Zoutkamp meer dan 1,50 m zijn.

ORANJEKOEK. Feestelijk Fr. gebak. Platte ronde koek, opgemaakt met suiker en geurig door 'oranje-snipels' (snippers gekonfijte sinaasappelschillen) of anijs. Echte *O.* is maanden houdbaar; de met crème opgemaakte van de laatste tijd niet.

ORANJEWOUD (Fr.: 't *Oranjewâld*; plaatselijk: *It Wâld*). Dorp in de gem. Heeren veen Z. van Heerenveen (548 inw., van wie ca. 50 onder het voormalige dorp Brongerga). Openb. lagere school; aan de oude straatweg 'It Blauhûs', verpleeghuis voor chronische zieken van de herv. kerk.

Ter plaatse van het Schoterwoud bouwde Albertine* Agnes ca. 1665 een buitenverblijf, in de Franse tijd vrijwel geheel gesloopt. Het is ca. 1820 herbouwd op de gewelfde kelders van het middengedeelte. *O.* is een bosrijke streek met enkele buitens, een gem. park de Overtuin, zwembad, vogelpark en tal van lanen, vooral door dagjesmensen druk bezocht. Thans landbouw- en coöp. centrum (cursus-, ontvangst-, vergadercentrum en conferentieoord van de Fr. landbouwcoöperaties aangesloten bij het Instituut* voor Landbouwcoöperatie).

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 56; Repert., 206.

BOSSEN. Albertine Agnes liet deze op de heide aanleggen. Ca. 1800 is de vorstelijke bezitting verbeurdverklaard en publiek verkocht. De rest der bossen (ca. 200 ha) en landerijen (in het algemeen niet vrij toegankelijk) behoort grotendeels aan Jhr. M. de Blocq v. Scheltinga, mej. A. V. Bieruma Oosting en douairière mr. B. Ph. baron v. Harinxma thoe Slooten.

De bossen zijn haast geheel samengesteld uit hakhout met eikenlanen. Plaatselijk wat dennenbos en enkele jonge aanplantingen van Japanse lariks, douglasspar en fijnspar. In een perceel hoog opgaand dennenbos een. reigerkolonie.

ORCHIDEEËN (Fr.: *kaeibloemen*). Plantenfamilie. Met uitzondering van de eilanden is Frl. arm aan *O.*; door ontginning gaan nog steeds vindplaatsen verloren.

De harlekijn nog vrij veel op de eilanden in weiden langs de duinrand; vroegere vindplaatsen op het vasteland wrsch. alle verloren; in elk geval de rijke vindplaats in de Warren bij Hardegarijp. Gevlekte *O.* nog veel op de eilanden, op heiderestantjes en in lichte bosjes in het oosten (o.a. Ureterp en Appelscha). Vleeskleurige *O.* in duinvalleien en ook in blauwgrasland*. Rietorchis (vooral de gevlekte) veel bij Eernewoude. Breedbladige *O.* algemeen op de eilanden en ook wel op moerassige plaatsen op het vasteland. Herminium alleen

op Schiermonnikoog, maar dan massaal. Muggen-*O.*, op de eilanden beperkt.

Welriekende nacht-*O.*, op vochtige plaatsen op de eilanden, ook in heiderestantjes in het oosten; veel vindplaatsen zijn verloren gegaan. Moeraswespen-*O.*, in duinvalleien nog vrij veel. Wespen-*O.*, op de eilanden; soms in het oosten Kever-*O.* Kleine kever-*O.* het eerst in massavegetatie ontdekt in het dennenbos op Ameland. Later gevonden op Terschelling en Schiermonnikoog. Dennen-*O.*, bekend van enkele bossen in het oosten, de laatste tijd ook in dennenbos op enkele eilanden. *Sturmia* bekend van de eilanden, groeit ook in moerasgebied, bijv. Eernewoude. *Malaxis* bij Eernewoude en in enkele moerassen.

ORDALIA, z Godsoordelen.

ORGEL. Door de Rijksc commissie van Advies voor Kerkorgels zijn ook de Fr. *O.s* voorlopig in drie klassen verdeeld.

Die uit de A-klasse hebben bijzondere waarde (óf zeer gaaf, óf van historisch belang): Dantumawoude, Franeker, Jorwerd. De B-klasse bevat niet geheel gave *O.s* of ook *O.s* uit een talrijker groep: Bergum, Bolsward (Martiniker), Dronrijp, Jelsum, Lwd. (Westerkerk), Marsum, Morra, Ried, IJlst en Sweins. Ten slotte is er de C-klasse (niet gaaf, werk uit groep waarvan vele *O.s* bekend zijn): Berlikum, Blessum, Bolsward (Broerekerk), Boksum, Bozum, Burgwerd, Dongjum, Drachten, Driesum, Foudgum, Hallum, Harlingen (Grote Kerk), Kollum, Langweer, Lwd. (Grote, Waalse, doopsgez. en geref. Oosterkerk), Makkum, Midlum, Nijwier, Oldeboorn, Oosterend, Oosthem, Peins, Rauwerd, Roordahuizum, Sint-Jacobi Parochie, Sloten, Tsjum, Welsrijp, Wieuwerd, Wirdum, Wollega, Workum en Woudsend.

Orgelbouw. Naast verplaatsbare koor-*O.s* krijgen de kerken na 1500 grote *O.s*. In de 17de eeuw voornaamste *O.-*bouwers: Anthonij Verbeeck (werkt 1617-35), de familie Baders* (werkt 1640-68). Van 1600-1800 grote uitbreiding van het aantal *O.s* en slechte *O.-*bouwers (schoolmeesters, timmerlieden). Uitnemende vertegenwoordigers der Koordduitse *O.-*bouwschool te Groningen (A. Schnitger en A. Hinsch) leveren evenmin als goede Hollandse *O.-*bouwers veel in Frl.

In de 19de eeuw is Lwd, een centrum van *O.-*bouw geweest en kregen de meeste kerken een *O.* Werkzaam waren toen: de familie Van Dam* (1779-1927); de familie Van Gruizen (1779-1841); de firma Hardorff (1844-83); de familie Adema (1854-ca. 1935); de firma Bakker en Timmenga (1880-heden) en nog enkele anderen. Dezen werkten allen naar het principe van Schnitger en Hinsch; waren leerlingen van Van Dam of van Van Gruizen, die bij Hinsch waren opgeleid.

Zie: Publicaties van A. P. Oosterhof* en E. Penning; J. L. de Jong Lzn., Van orgels en organisten; Leeuw. Cour. (7.12.1957).

ORIËNTATIE. Richting naar het oosten. Kerken van middeleeuwse oorsprong zijn in Frl. georiënteerd volgens de 'heilige linie', zij hebben het koor (Fr.: *de koer*, *koets*, *koetsein*; ook: *bollestal*) aan de oostkant. De *O.* komen we in alle heidense godsdiensten tegen. Wrsch. richtte men zich naar

de opkomende zon. Het O.T. kent de O. ook. In het christendom was Christus 'sol institutiae', zon der gerechtigheid. Men bad in de chr. kerk met het gelaat naar het oosten: daar lag het paradijs; vandaar werd de terugkomst des Heren verwacht. Ook de dode wordt begraven, ziende naar het oosten, d.w.z. met de voeten daarheen. Sommige kerken hebben ooststranen gehad of hebben ze nog (O. Aalsum, Hogebeintum, Waaksens (Westdongeradeel), Westergeest).

Zie: E. J. Haslinghuis, Bouwkundige termen (Utrecht 1957), 269.

ORKEST, Frysk. Nadat ca. 1870 en in het begin der 20ste eeuw pogingen daartoe waren mislukt, trekt het Stedelijk O. Lwd. in 1915 krachten aan, die naast blaas- ook strijkinstrumenten bespelen en begint de dirigent J. Paardekoper* in het winterseizoen symfonieconcerten te geven met behulp van dilettanten en vakmusici. In 1918 kan Lwd. door subsidiëring op een eigen symfonie-O, bogen. Na enkele jaren treedt Willem Zonderland* op als dirigent, tot de crisis der jaren 30 een einde maakt aan dit werk. Uit een incidenteel O. (begeleiding zangspelen) groeit na W.O. II weer een symfonie-ensemble van dilettanten en vakmusici. Als 1949 Kor Ket* de leiding krijgt, winnen diens muzikaliteit, de toewijding der O.-leden en de zakelijke visie van het bestuur heel Frl. voor het Fr. O. en de symfonische kunst. Rijk, prov., gem. en particulieren maken een economische basis mogelijk, zodat het in de hele prov. graag gehoorde Fr. O. een plaats in de rij der officiële Nederlandse symfonie-O.en is gaan innemen. Dirigent: Alfred Salten*. z Krantenacties.

Zie: Jaargangen 'Toonkunst' na 1914; Gedenkbl. Lwd. 1435-1935, 246 e.v.; Jaargangen 'O.-nieuws' Fr. O.

ORKESTWEZEN. In de 19de eeuw worden - al dan niet als voortzetting van vroegere ensembles - liefhebberijorkesten vermeld; strijkers en blazers, of alleen blazers. De blaasorkesten met houten en koperen instrumenten zijn de voorlopers van de latere harmoniekorpsen.

Ze geven concerten en luisteren feestelijkheden op. Zo mogelijk vullen krachten uit schutterijmuziek of regimentskapelen vakmusici aan. De leiding is in handen van een bekwaam dilettant of van een vakman. Naar het voorbeeld dier orkestten samengesteld of eruit voortgekomen zijn de 'strijkjes'. In elke plaats van betekenis heeft men zo de orkestmuziek beoefend. Najaar van 1915 formeert de dirigent van het 'Stedelijk Orkest Lwd.' J. Paardekoper* een symfonieorkest (S.O.L.), na veel moeilijkheden uitgegroeid tot het huidige 'Fr. Orkest*', z Muziekleven.

Zie: Jaargangen 'Toonkunst' van najaar 1915 af; Lwd. 1435-1935, 246 e.v.; Jaargangen 'Orkestnieuws' Fr. Orkest; Ed. Reeser, Een eeuw Ned. Muziek (1950); Rapport korpsen en koren (Fr. Kultuer-ried) (1956).

ORNIA. R.k. geslacht uit Dokkum, begin 17de eeuw te Amsterdam, aldaar 1735 uitgestorven. Lucia O. trouwde 1682 T. P. van Eminga uit Lwd. en stierf 1703 op Wiardastate te Goutum.

Zie: I. H. v. Eeghen, Inventaris van het Familie-arch. Moens

(Amsterdam 1955), 52.

ORTELPENNING. Hand- of godspenning. Dienstboden kregen deze bij het aangaan van een betrekking.

OSINGA, Anne Jouke, drukker-uitgever (Ypkolsga 8.5.1885-). Gevestigd te Sneek, later te Bolsward. Gaf vele Fr. boeken uit.

OSINGA, Dirk Douwe (Dick), schilder en glazenier (Lwd. 5.9.1913-). Woont te Lwd. Opleiding Ac. v. Beeldende Kunsten te Amsterdam, hoger instituut voor schone kunst Antwerpen. Vooral portret.

OSINGA, Douwe Dirks, genealoog (W.-Nijkerk 13.10.1886-). Voor 1938 sigarenhandelaar. Maakte met A. L. Heerma v. Voss*, N. J. Waringa* e.a. een begin met de registratie der Fr. grafinschriften*. Deed belangrijke genealogische onderzoeken.

Zie: Repert., 116, 154.

OSINGA, Van, Geslacht, dat in 16de en 17de eeuw grietmannen van Wonseradeel en Doniawerstal leverde. Uitgestorven 1699.

Zie: Stb. I, 284; II, 193.

OSINGAHUIZEN (Fr.: *Oasingahuzen*, uit Oedsinga, familienaam). Buurt in Wymbritseradeel N. O. van Heeg (300 inw.). Zuivelfabriek. Grasdrogerij.

OSSETONG (Fr.: *skiere kouwetonge*). Plant. Bekend van Vlieland en Terschelling.

OTTEMA, Jan Gerhardus, classicus (Doetinchem 1.12.1804-Lwd. 19.3.1879). Had romantische belangstelling voor Frl.s verleden. IJverig lid van het Fr. Genootschap*. Schreef o. a. over S. Stijl* en gaf kronieken uit. Bekend door zijn pleidooi voor de echtheid van het Oera* Linda Boek, dat hij 1872 uitgaf

Zie: N.B. W. II, 1037-1038; Repert., 116-117.

OTTEMA, Nanne, notaris (Lwd. 4.5.1874-20.6.1955). Jong begonnen met het verzamelen van oosters aardewerk, heeft O. in het Prinsessehof*-museum, waarvan hij conservator was, een unieke collectie bijeen kunnen brengen. Ook inheems aardewerk, volkskunst* en klederdrachten* zijn door O. verzameld en bestudeerd. Vele unica uit Frl. zijn door hem gereed en worden in Prinsessehof of Fr. Museum* bewaard. Jarenlang bestuurslid van het Fr. Genootschap*.

Zie: J. J. Kalma, N. O., aartsverzamelaar en museumbouwer (1957, met bibl.).

Ottema-Kingma-Stichting. Stichting van N. O. en zijn vrouw Grietje Kingma, die (1955) hun bezittingen erfde en ten doel heeft de bevordering van kunst en wetenschap, speciaal van al wat van belang is op oudheidkundig, kunst- en cultuurhistorisch gebied, daaronder begrepen het dienen van de Heemschutgedachte in Lwd. en in Frl. De stichting beheert de collecties der erfstichters. z Prinsessehof.

Zie: J. J. Kalma, N. O.... (1957), 63-70.

OTTER (Fr.: *fiskotter*, *wettet* 'otter'). Dier. Tegenwoordig schaars door vervolging, waterverontreiniging, normalisatie van beken en ontginning van geschikte biotopen. Komt in Frl. voor in Oude* Venen, Leijen* en Lindevallei*. Hier hebben zij soms een leger op drijf tillen.

Zie: De Lev. Nat., Jrg. XLV (1940), XLVI (1941).

OTTO, Jan Pieter, bioloog (Leiden 10.11.1901-). Studeerde aan de Rijksuniv. Leiden. Proefschrift: *Een oecologische studie van de fauna der Kagerplassen*. . . (1927). Leraar V.H. en M. O. te Lwd. en Sneek. Redacteur 'Vanellus*'. Vele artt. in Tijdschr. Ned. Dierk. Vereniging, Onze Zoetwatervisserij, Zool. Anzeiger, Vakbl. v. Biologen, De Levende Natuur en Vanellus.

OD-BEETS (Fr.: *Âld Beets*). Voormalig dorp in Opsterland, thans deel van Beetsterzwaag*. Het grootste deel van het oude dorpsgebied hoort na W.O. II onder het nieuw gevormde dorp Nij-Beets. Herv. hulpkerk (1889), waaromheen veel graven van aanzienlijken uit Beetsterzwaag. Sinds 1958 doorsnijdt Rijksweg 43 de boerenstreek van Beets.

OD-BILDT, Het. Zeewerend* waterschap in Het Bildt (5295 ha). Ontstaan 1505-08 door bedijking van opgeslibde gronden in de mond der voormalige Middellzee. Eigendom van George* van Saksen, die inzake de bedijking een overeenkomst sloot met vier Hollanders, nl. Thomas Beukelaar* en Jakob, Floris en Dirk v. Wijngaarden*.

De zeewering van Dijkshoek tot de grens van Ferwerderadeel is na bedijking van het Nieuw-Bildt grotendeels Slaperdijk* geworden. Het deel dat nog zeewerend is (1500 m) heet Armdijk (vroeger ook Statendijk). De rest, tevens kunstweg, heet Oude-Bildtdijk. Ook onderhoudt het waterschap nog stenen dammen in zee (Statenhoofd) en paalwerk, benevens vaarten, bruggen en wegen. De rijweg op de Oude-Bildtdijk onderhoudt de gem. Eerste waterschapsreglement van 1852. z Bildt, Het. Voor het wapen → Zeewerende Waterschappen.

OD DIEP, Het. Boezemwaterschap* in Opsterland. Opgericht 1924 (1504 ha). Doel: bevordering van geregelde waterloop. Het waterschap heeft het onderhoud van het O. D. of Koningsdiep. Pogingen om het

waterschap ook voor betere bevaarbaarheid te doen zorgen zijn afgestuit op tegenstand der ingelanden. De waterbeheersing laat hier veel te wensen over. Ruilverkaveling* is aangevraagd **OUDE-BILDTDIJK**. Eerste zeedijk van Het Bildt; aangelegd 1505 van Dijkshoek tot zeedijk van Ferwerderadeel.

Hierdoor werden Oud-Bildt en Oud-Monnikenbildt ingepolderd. Na aanleg van de Nieuwe-Bildtdijk (1600) werd het stuk Westhoek-Ferwerderadcel Slaperdijk*. De Oude-Bildtzijl, een keersluis van 1505, werd toen binnenzijl*. O. thans woonstreek: twee openb. lagere scholen, neutrale kleuterschool. Buurschappen: Oosthoek, Westhoek, Spitsroeden. z Kooitjetipelen, Slofiermet.

OUDE-BILDTZIJL (Fr.: *Âld-Syl*, Bildts: *Ouwe-Syl*). Dorp in Het Bildt, N. van Vrouwen-Parochie (1726 inw.). Landbouw, veeteelt, handel (aardappelexport, granen, zaaizaden, vlas), industrie (graanmalerij, gortpellerij). Vrij-evang., geref., doopsgez. kerk, herv. kapel. Neutrale kleuterschool, openb. en chr. nat. lagere school. Officieel een dorp sedert 1948.

OUDE BOND VAN CHRISTELIJKE HARMONIE-EN FANFAREKORPSEN. Opgericht 1895; 88 korpsen, met ca. 30 leden per korps, z Nieuwe bond.

OUDE DIJK (Fr.: *Âlddyk*). Veel voorkomende namen van voormalige zeedijken, die door ervoor gelegen (jongere) zeedijken geen zeewering meer zijn. Soms naam van afgesneden wegvakken.

OUDE FRIEZEN, z Baksteen.

OUDEGA (Fr.: *Aldegea*; ga*-naam). Streekdorp in Hemelumer Oldeferd in de Grote Noordwolder Veenpolder (373 inw.). Herv. kerk, chr. lagere school. Veeteelt.

Zie: Hepkema Memories, 252.

OUDEGA (Fr.: *Aldegea*). Uitgestrekt streekdorp in Smallingerland, W. van Drachten (1534 inw.). Herv. kerk en twee geref. kerken, openb. en chr. nat. lagere school. De grote kerk, een Romaans gebouw van tufsteen (12de eeuw), is het laatst gerestaureerd in 1922. De hoge toren had een tufstenen spits, sedert 1888 van baksteen. Aan de dorpsstraat het voormalige rechthuis, nu herberg. Tot 1798 de zetel van de grietmannen, meest Van Haersma*'s, die Z. van het dorp woonden op een 1839 afgebroken state. Onder O. de buurschappen 'It Útein', 'Opperberuorren', 'Easter Sanning', 'It West' en 'Headammen'. z Hooidammen.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 56; Repert., 206; Algra, De Historie I, 99-108.

Oudegaaster zanding (plaatselijk: *Eastersân*). Voormalig meer Z. van O. (Smallingerland), drooggemaakt 1921-22, opp. ca. 76 ha, laagste terrein ca. 1,40 m—N.A.P. Deel van het in 1919 opgerichte waterschap De Gaalanden.

Grondduiker onder de Oudegaaster Vaart naar elektrisch gemaal. De sanding inundeerde in 1944 door lekkage aan de grondduiker. **OUDEGA** (Fr.: *Aldegea*). Komdorp aan de oostpunt van de Oudegaaster Brekken in Wymbritseradeel (682 inw.). Herv. kerk, geref. kerk, twee chr. lagere scholen. Veeteelt. Zuivelfabriek. Enige visserij, o.a. in de Brekken, in Siphkemeer en Rietmeer. In het noordoosten liggen Hisse- en Piekemeer.

Zie: Fr. landb. bl. (19.11.1954).

Oudegaaster schatting. Scheidingsdijk tussen de Rijperahem en de O. daarvan gelegen gronden onder O. (Wymbritseradeel).

OUDEHASKE (Fr.: *Âldehaske*; vaak: *de Haske*; in 1315: *Hasca*; z Haske). Dorp in Haskerland, aan de weg Heerenveen-Joure (1260 inw.). Herv. kerk, openb. lagere school, een school met de bijbel. Aan het Nannewiid een zwembad; daar en op het Haskerwiid watersport. Ca. 1750 begon hier het verbaggeren der hooilanden door Gieterse verveners. z Gietersen, Vervening.

Zie: Hepkema Memories, 268.

OUDE HASKERDIJK. Oude waterscheiding ter plaatse van Heerenveen N. naar de Oude Slachte W. van Oldeboorn. Beschermde Haskerland tegen water uit het oosten; had wrsch. reeds voor 1600 zijn betekenis verloren.

OUDEHORNE (Fr.: *Âldhoarne*; z Horne). Dorp in de gem. Heerenveen aan de weg Oudeschoot—Donkerbroek en aan de Schoterlandse Compagnonsvaart (1147 inw.). Herv. en geref. kerk, openb. lagere school, school met de bijbel. Op de begraafplaats een klokkestoel. Als in Katlijk wordt het → Sint*-Thomasluiden nog in ere gehouden.

Zie: Repert., 206.

OUDEJAARS AVOND. De overgang van oud naar nieuw wordt gekenmerkt door klokkluiden* (met toestemming of clandestien), schieten, het met carbid laten 'ontploff' van melkbussen, blazen op hoorns en toeters (Terschelling), maken van een rondgang (Dokkum), nieuwjaarssiepen*, oudejaarsvuren. In Warns, Molkwerum en Hindeloopen was, vanwege de zeevaart, Sint*-Nicolaas naar O. verschoven en sprak men van Skimmeleand (Schimmelavond*). Van het nieuwjaarszingen is niets over. Overheidsmaatregelen hiertegen worden in 16de en 17de eeuw vermeld. z Nieuwjaarsswensen.

OUDEJAARS VUUR (Fr.: *Âldjiersbrân*). Vuur in de oudejaarsnacht, vroeger vooral in de zuidoosthoek gestookt, maar nu op vele plaatsen. Weken tevoren wordt reeds papier e.d. door de schooljeugd verzameld, z Nieuwjaarsslepen.

Zie: A. Meester- de Vries, Teltsjes fen de komkommerploech (1938); Leeuw. Cour. (29.11.1952).

OUDE KLIEF. Stenen duikersluis in de zeedijk van de Engwierumerpolder, opgeruimd 1858.

OUDE KOOL. Staatsnatuurmonument op Vlieland. (134 ha). Vertoont de overgang van relatief kalkrijk buiten- naar kalkarm binnenduin; verder alle schakeringen van hoge, droge duinformaties naar lage, drassige valleien. Te midden van dit alles ligt de oude eendenkooi*. Botanisch van grote betekenis, hier o.a. de rijkste groeiplaats in Nederland van de rijbsbes.

OUDE-LEIJE (Fr.: *Âlde-Leije*). Buurschap onder Finkum en Hallum, meest georiënteerd op Vrouwen-Parochie, z Leijen.

OUDE LINDEDIJK. Dijk van Slijkenburg langs de N. oever van de Linde tot de hoge gronden onder Oldeholtade.

Diende om hoge waterstanden op de niet-gekanaliseerde Linde te keren. Na aanleg van de Nieuwe Lindedijk (1828) had het dijkvak O. hiervan nog slechts betekenis ter bescherming van de aanliggende gronden bij grote waterafvoer langs de Linde. Na aanleg van de sluis te Kuinre (1843) verloor het dijkvak beneden de Nieuwe Lindedijk, en na de bouw van de Driewegsluis het vak tussen die sluis en Slijkenburg de zeeverende functie.

OUDE MEI (Fr.: *Alde Maeije*). De 12de mei, volgens de oude tijdrekening 1 mei. Voor W.O. II de algemene verhuisdag. Boerderijen worden, wat het bouwland betreft, nog 12 mei aanvaard; een mondelinge huurovereenkomst tegen O.M. moet vóór 1 jan. worden opgezegd. 12 mei heet ook 'Maeijedei'; 'tusken de Maeijen' (tussen de meien) is 1-12 mei. z Kalender.

OUDEMIRDUM (Fr.: *Âldemardum*; um*-naam). Komdorp in Gaasterland aan de weg Sloten—Staveren (891 inw., van wie een deel onder Elfbergen). Herv. kerk, geref. gem., chr. lagere school. Veeteelt, landbouw. N. van O. de Gemeentebossen*, W. het Jolderenbos*. Riniastate (19de eeuw). Toerisme, o.a. bungalowdorpje in het Fonteinbos. De hoge gronden eindigen bij O. in het O.er Klif.

Zie: Hepkema Memories, 493; Reg. Leeuw. Cour., 56; Repert., 195.

Oudemirdumer Klif. Natuurmonument, sedert 1927 eigendom van de Ver. tot behoud van Natuurmonumenten. → Klif.

Voor de afsluiting van de Zuiderzee was het klif een mooie, onbegroeide keileemwand, door de branding in stand gehouden (z Kliffen). Thans begroeid; op een deel wordt de begroeiing elk jaar verwijderd. Aan de voet veel zwerfstenen. Nog restanten van de zilte flora, o.a. blauwe zeedistel.

UDEN VAN DAGEN, z Bejaardenzorg, Hulpbehoevenden, Mindervalidenzorg.

OUDESCHOOT (Fr.: *Âldskoat*; plaatselijk: *Skoat*; z Schoot). Dorp in de gem. Heerenveen, Z. van de plaats Heerenveen (900 inw.).

In de M.E. centrum van Schoterland. Hier toen een hospitaal van de Duitse Orde, ondergeschikt aan Nes. Opgeheven 1580. De goederen zijn in 1604 aan de landcommandeur in Utrecht

teruggegeven. Herv. kerk (1752), geref. kerk, openb. lagere school, school met de bijbel. Zuivelfabriek, rijwielindustrie op het na W.O. II langs de spoorlijn aangelegde industrieterrein. Aan de bosrand de Julia Jan Wouterstichting, een rusthuis voor bejaarde dames. O. breidt zich door de industrie duidelijk uit. De jaarmarkt* op tweede pinksterdag wordt door tienduizenden bezocht.

Zie: L. J. v. Apeldoorn, De kerkelijke goederen in Frl. II (1915), 430-432; Repert., 206; Sibbe I (1941), 102-104; Fr. Dagbl. (2, 10, 17.8.1957).

OUDE SLACHTE. Binnendijk van Oudeschouw langs de Z. oever van de Nieuwe Wetering over Terhorne, langs de westgrens van Utingeradeel en Haskerland tot Joure, z Slachte.

Bij Oudeschouw sloot hij aan tegen de Z. Boornedijk over Akkrum en Oldeboorn naar Oosterboorn (ook O.S. genoemd). De O.S. beschermde de ten oosten gelegen gronden, raakte na 1600 in verval. Nu grotendeels vergraven.

OUDE VENEN. Uitgestrekt plassen gebied W. van Eernewoude, ontstaan door vervening* in 18de en 19de eeuw, tussen Geeuw, Graft, Lange Sloot en Fokkesloot.

De rechthoekige, uitgeveende plassen (petten) zijn gescheiden door smalle niet verveende stroken, de legakkers, hier 'stripen' of 'hagen' genoemd. De 'stripen' hebben vaak nog blauwgrasnora*, langs de randen der petgaten groeien els en wilgesoorten. Sommige petgaten hebben open water, andere een rijke begroeiing (o.a. krabbescheren, riet en mattenbies). Zonder menselijk ingrijpen is het eindstadium het elzenbroek (z Moerasflora). Hier en daar zijn de 'stripen' door afslag verdwenen en grote open plassen ontstaan. Rietsnijden, hooiwinning en visserij geven aan de O.V. economische betekenis, z Riet.

Van nationaal belang zijn de O.V. voor de recreatie en als natuurgebied. Als natuurgebieden staan de O.V. op de lijst van het Nationale Plan. Naast de moerasflora telt ook de vogelwereld vele soorten (purperreiger, roerdomp). Vroeger waren baardmezen en ganzen hier broedvogels. Een groot deel is eigendom van It Fr. Gea*, totaal 300 ha (nl. de Saiterpetten c.a. in het noorden, het Princehof in het zuiden en daartussen het Zonsmeer).

Zie: Evert Zandstra e.a., Het Princehof (Amsterdam 1948).

OUDE VRIESSCHE AENTYCKENINGHE, z Chronijkje van Friesland.

OUDFRIES. De Fr. taal van vóór ca. 1550. De term is gerechtvaardigd (hoewel men bijv. het Nederlands van dezelfde tijd Middelnederlands noemt), omdat het Fr. in klank en vormleer lang een ouderwets karakter bewaard heeft, z Middelfries, Nieuwfries.

ODHEDEN, Friesche. Boek met 32 grote platen, 1875 door het Fr. Genootschap* uitgegeven met inleiding van W. Eekhoff*. Bereidde de oprichting van het Fr. Museum* (1881) voor. z Tentoonstelling van Oudheden.

ODHEIDKAMERS, z Museum.

ODHOF. Meer in Wymbritseradeel en

Doniawerstal (ca. 25 ha.) Knooppunt van waterwegen: via Witte en Zwarte Brekken naar Sneek, Brugsloot via Sne-kermee naar Groningen, via Nieuwe Weg naar Lemmer en via Geeuw naar Langweer.

ODHUTS, Hepke Hisses (Wikel? 1798-Wikel 20.7. 1854). 'Blinde Hepke' was in het zuidwesten een bekend type. Misschien blind. Leefde van de bedeling ('waermmielrinder*'), stichtte door zijn vrome gesprekken (in het Fr.), 'keurde' predikanten. Bij zijn dood vond men / 1400 in een kist.

Zie; Leeuw. Cour. (21.7., r.8.1854).

ODKERK (Fr.: *Âldtsjerk*). Noordelijkst dorp van Trijnwouden* (594 inw.). Tot het dorpsgebied behoort de buurschap Bartlehiem aan de Dokkumer Ee. Ten zuiden het O.-meertje, vanouds bekend om grote schaatswedstrijden. Landgoed de Klinze*. Herv. kerk. Openb. lagere school, neutrale kleuterschool, z Kerken.

Zie: Hepkema Memories, 89; Leeuw. Cour. (8.1.1940).

ODLAND (Fr.: *it Âldlân*), a. land aan de rand van het middelzeegebied en ouder dan het Nieuwland* daarin. Jelsum, Kornjum, Britsum, Stiens hebben O. en Nieuwland. Het eerste ligt tussen Middelzeedijk en de Dokkumer Ee. Ook de dorpen Z. van Lwd. hebben O. en Nieuwland. Voor de Bildtkers zijn alle niet-Bildtkers 'O.ers'. Zij spreken ook 'O.s', b. de naam voorhoud bouwland. R. Brolsma* schreef een roman *It Âldlân* (1938, in het Hollands vertaald).

Oudlandsweg. Ongeveer W.-O. lopende weg O. van de Middellzee in het O. Bijv. Stiens en Goutumer O.s-weg.

ODWOUDE (Fr.: *Âldwâld*, het oude moerasbos). Dorp in Kollumerland, tussen Kollum en Westergeest (801 inw.; 1749 321; 1884 749). Herv. kerk uit 15de eeuw (gepleisterd, met spitsje), waarin zes rouwborden, en een gedenkplaat voor Jan Binnes Kloosterman*. Openb. en chr. nat. lagere school. Zuivelfabriek aan de trekvaart Dokkum-Strobos. Onder O. ligt de buurschap Wijgeest.

Zie: Hepkema Memories, 326; Vr. F. XX (1906), 63-80.

OD WIJF. Losse, sponzige koek met anijs, gesneden in stukken van een pond. Naam naar de op witte mutsen lijkende deegballen, op de bakplaat met meel bestoven. O.w. heeft een hobbelige opp., lijkt op ontbijtkoek. De aluin uit het oude recept is door de Keuringsdienst verboden.

OUTHUYS, Gerard, theoloog (Den Haag 20.8.1773-Minnertsga 30.1.1835). Predikant te Minnertsga (1812-35). Hield briefwisseling met Bilderdijk*, gaf bundels Hollands dichtwerk.

Zie: N.B.W. III, 943-944; Wumkes, Paden IV, 420-424.

OUTREIN, Johannes d', theoloog (Middelburg okt. 1662—Amsterdam 24.3.1722). Studeerde te Franeker, waar hij 1687-91 predikant en bibliothecaris was. Daarna predikant te Arnhem, Dordrecht en Amsterdam. 'Ernstig coccejaan',

schrijver van vele dogmatische werken.

Zie: N.B.W. II, 1047; Wumkes, Paden IV, 268-273.

OUWE GRIEP. Uit Beetgum afkomstige, in 1796 aldaar verkaatste, zilveren bal. Door kaatsers uit Vrouwenparochie gewonnen tegen de zin der Beetgumers.

Aanvankelijk werd deze bal, die een man met een greep over de schouder vertoont, door de Vrouwbuurtsters beschermd tegen de Beetgumers, maar nu is hij al jarenlang de wisselprijs, die de kaatsvereniging 'Klaine Izak' te Vrouwenparochie jaarlijks onder haar leden laat verkaatsen.

OUWENS, Willem, medicus (Delft?-Den Haag 15.3. 1779). Arts in Den Haag (1737), hoogl. in geneeskunde (1748), chemie en botanie (1749) te Franeker, lijfarts van Maria* Louise, lid van de vroedschap te Franeker, afgevaardigde naar de Staten-Generaal.

Zie: Boeles I, 2de dl., 507-511.

OUWER. Het oude woord *O.* in Oldeouwer, Ouwster-haule en Ouwster Nijega is Oudfr. *over* (*a*), *oever*.

OUWSTERHAULE (Fr.: *Ousterhaule*, z *Haule*, *Ouwer*). Streekdorp in het zuidoosten van Doniawerstal, Z. van Joure (206 inw.). Heette tot ca. 1940 officieel *Ousterhaule*. Noordelijkste dorp van Trijega*, herv. kerk (1802) en openb. lagere school.

Zie: Hepkema Memories, 417.

OUWSTER NIJEGA (Fr.: *Ouster Nijegea*, dat is het nieuwe dorp op de oever). Streekdorp in het zuidoosten van Doniawerstal, het middelste dorp van Trijega* (125 inw.). De kerk is verdwenen; klokke-stoel met klok uit begin 14de eeuw. In de 19de eeuw is hier veel verveend.

Zie: Hepkema Memories, 417.

OUWSTERTRIJEJA,* Trijega.

OVERDEKTE, Leeuwarder zwemclub. Opgericht 1941. Behaalde sinds 1954 verschillende Nederlandse zwemrecords.

OVERDIEP, Gerrit Siebes, Nederlands filoloog (Vries, Drente, 13.11.1885—Groningen 12.12.1944). Studeerde Nederlandse taal en letteren in Leiden, promoveerde in 1914. Leraar; opvolger van A. Kluyver in Groningen (1929). Bestuurslid Fr. Akademy*. Schreef opstellen over Fr. taalkunde, herdrukt in de bundel *Volkstaal en dialectstudie* (Antwerpen 1947, met bibl.).

Zie: Jaarb. der Rijksuniv. te Groningen (1945), 43-47.

OVERDIJK. Voormalige kade in het Middellzeenieuwland Z.W. van Scharnegoutum. Naam niet meer in gebruik, z *Eeuwige Laan*.

OVERNEY, Petrus, klokkengieter (Suawoude ?-Lwd. na 1711). Opvolger van Jurjen Balthasar* in 1671. Wrk.: vijzel in Prinsessehof (1692); klokken te Hijum (1670), Tjalleberd (1670), Loïnga (1670), Hitsum (1671), Oudkerk (1671), Jelsum (1671), Kubaard (1677), Bolsward (1680), Lwd. (1680), Wartena (1680), Hempens (1681), Sloten (1681), Harich (1682/83), Langweer (1683), Hindeloopen

(1683/85), Harlingen (1684), Nes (Westdongeradeel) (1686), Hoornsterzwaag (1688), Lwd. (1689), Terwispe (1694), Warga, r.k. kerk (1694), Idsegabuizen (1696), IJlst (1700), Poppingawier (1700), Oosterbierum (1709), Metslawier (1711), Wyns (1711).

OVERSTROMINGEN. Inundaties van bedijkt land door dijkdoorbraken, meestal bij zware storm. De kronieken noemen in vroegere eeuwen de Allerheiligenvloed (1170) en de Elisabethvloed (1421). Uit de Fr. geschiedenis is bekend de tweede Allerheiligenvloed* (1570), die o.a. Oostdongeradeel teisterde (1800 mensen zouden verdronken zijn). Verder de Sint-Pietersvloed 1651, waardoor het Sint-Pietersgat onder Oudwoude ontstond. In 1701 spoelde de zeedijk van het Oosterzeese Veld weg; zo ontstond de Teroelster Kolk. Bij de kerstvloed van 1717 braken de Dokkumerdiepsdijken door en inundeerden de W. Bildtpollen en het Nieuw-Bildt. De bekendste watervloed is die van 4-5.2.1825; de zeedijk aan de zuidkust brak op vele plaatsen door, ook die van het Workumer Nieuwland en de Oude Dijk daarachter. De hele Z. helft van Frl., op de hoge gronden na, werd door zeewater overstroomd, bovendien een belangrijk gebied door opgestuwd binnenwater. Voorts inundeerden enkele zeepolders in het noorden en noordoosten en de dorpspolders op de eilanden. De hoogste zeestand te Harlingen was 2,94 m + N.A.P. Bij deze stormvloed kwamen 17 mensen om. *O.* van geringer omvang brachten de stormvloed van 1877, 1906 en 1916 (Ameland en gedeeltelijk de Dongeraden). Vele wielen* spreken van dijkdoorbraken. Frl. ondervond geen nadeel van de voor het zuidwesten des lands zo catastrofale vloed van 1.2.1953, evenmin van de zware storm van 22.12.1954, toen de waterstand te Harlingen tot 3,69 m + N.A.P. opliep.

Zie: J. v. Leeuwen, *Gesch. Tafereel I van Watervloed en Overstromingen* (1826); *De Ramp*, Nationale Uitgave (1953).

OVERTOOM (van Oudfr. *tia*, trekken). Inrichting om schepen van het ene vaarwater in het andere te slepen over een waterkering. Bestond uit twee hellende vlakken tegen elkaar met op het hoogste punt een windas voor het voortbewegen der schepen. Komt niet meer voor. Vroeger te Oosthem, Irnsum, Spanga, Ureterp, N. van het Tjeukemeer.

Zie: Fr. Plaknammen III, 50-51; Moerman, 178.

OVERWIJK, Harmen Reynskes van, bakkersgeze (1668-?). Doopsgez. lekepreker te Warns en Molkwerum. Wordt steeds meer orthodox. Bij een conflict in 1694 aan kant gezet. Na korte tijd in Hindeloopen te hebben gewerkt, voorganger te Amsterdam (nov. 1695). Misschien daar geref. geworden.

Zie: Leeuw. Cour. (21.6.1955)

OVERZET. Fr. naam voor voetveer. Komt ook als familienaam voor.